

Kıbrıs Ağızlarında Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler

The Idioms Formed Organ Names In Cprus Turkish Dialects

Gürkan GÜMÜŞATAM*

ÖZET

Bu çalışmada Kıbrıs ağızlarında organ adlarıyla kurulmuş deyimler yapı ve anlam özelliklerine göre değerlendirilmiş, standart dildeki benzerleriyle karşılaştırılmıştır. Kıbrıs ağızlarına özgü birçok deyim olduğu gibi standart dildekilerle benzer/ ortak, fakat kimi değişikliklere uğrayan deyimler de vardır. Çalışmada bu tür deyimler de değerlendirmeye alınmış ve onlarla ilgili incelemeler yapılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Kıbrıs ağızları, deyimler, organ adları, yapı bilgisi ve anlambilimi.

ABSTRACT

In this study the structure and meaning of words, called Cypriot dialect features in the organ was evaluated according to the standard language has been compared with the similar. As with many idioms specific to Turkish Cypriot dialect similar to the standard language, but some changes of the statement has been. In addition, there is standard language used in Anatolia and idioms in different regions will be found. Study to evaluate such idioms and their related investigations have been taken

KEY WORDS

Turkish Cypriot dialects, idioms, organ names, structure and semantics.

* Dr.

1. Giriş

Çekici bir anlatıma sahip ve çoğu gerçek anlamından ayrı bir manada kalıplaşmış sözcük toplulukları (Aksoy 1998: 49) olarak deyimler, insan zihninin kıvraklığı, düşünce dünyasını, ait olduğu kültürü yansıtır.

Türkçenin anlatım gücünün canlı ve renkli tanıkları olan deyimler (Tor 2007: 120) Türkiye Türkçesinin ağızları içinde ve birçok Türk lehçesinin söz varlığında sayıca önemli yer tutar. Bu durum Kıbrıs ağızları için de geçerlidir.

Bu çalışmada amaç, Kıbrıs ağızlarındaki deyimleri yapı bilgisi ve anlam bilimi bakımından değerlendirmektir.

İncelemeye konu olan deyimlerin bir bölümü standart dilde bulunmamaktadır. Ancak, bu tür deyimlerin kimileri diğer Anadolu ağızlarındaki deyimlerle benzeşmekte ya da ortak kullanılmaktadır¹. Kimi deyimlerse küçük değişimlere uğrayarak standart dildekilerden ayrı birer varyant meydana getirmiştir.

Bu incelemede ele alınan deyimlerin kurucu öğelerinden birinin organ adı olması veya deyimın organ adı içermesi şartı aranmıştır. Böylelikle inceleme alanı daraltılmıştır. Kıbrıs ağızlarında yaklaşık üç yüz doksan deyim organ adlarıyla kurulmuş veya organ adı içermektedir. İncelenecek olan bu deyimler Kıbrıs ağızları üzerine hazırlanan sözlüklerde belirlenen malzemeye² ve yazılı kaynaklara geçmemiş, halk ağzından derlenenlere³ dayanmaktadır.

Kıbrıs ağızlarındaki deyimlerde 63 ayrı organ adı bulunur:

ağz 19; akıl 8; alın 1; a..... 7; arka 1; avuç 1; ayak 15; bacak 3; bağır 2; baş 25; bel 3; beniz 1; bıyık 4; boğaz 2; boy 3; boynuz 1; boyun 2; böğür 3; burun 12; b...k 1; b...k 2; ciyer 8; çene 2; deri 2; dil 17; dirsek 1; diş 4; diz 2; dudak 1; el 22; ense 1; et 8; göbek 3; gönül 3; g..t 38; göz 39; iç 4; kafa 21; kan 10; kanat 1; karnın 9; kasık 1; kelle 2; kış 2; kol 1; kulak 13; kuyruk 5; mide 2; omuz 1; parmak

¹ Bunun için bkz.: Gümüştam, Gürkan (2006) *Yapı ve Anlam Açısından Kıbrıs Türk Ağzındaki Deyimler*, DAÜ Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Gazimağusa: DAÜ (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.)

² Gökçeoğlu, Mustafa. (1999), *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları; Hakeri, Bener Hakkı (2004), *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*, Lefkoşa: Suna ve Ata Atun Mağusa Tarihini Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını 8.

³ Yapılan inceleme sonucu Kıbrıs ağızları genelinde, organ adı içeren deyimler harici, farklı yapı ve anlam özellikleri taşıyan yaklaşık dört bin beş yüz deyim saptanmıştır. Bunun için bkz.: Gümüştam, Gürkan a.g.e. s: 403-411.

2; pürçük 1; saç 1; safra 1; sırt 2; s...k 10 ; surat 13; taban 1; t...k 6; tüy 3; üst 6; y...k 1; yürek 18; yüz 17.

İncelemede organ adı içeren deyimlerin seçilmesindeki maksat, Kıbrıs ağızlarında bir adlandırma aracı olarak organ adlarından deyimlerdeki kadar yararlanılmamasıdır. Kıbrıs ağızlarında organ adlarından yeni sözcük türetme, diğer Anadolu ağızlarına göre yaygın değildir. Buna rağmen Kıbrıs ağızlarındaki birçok deyim içinde doğrudan veya dolaylı olarak deyim oluşturulan bir unsurun organ adı olması dikkat çekicidir. Organ adlarının dilin temel söz varlığı içinde olması onları deyim kurmada elverişli hâle getirmiştir (Tor 2007: 120). Öte yandan, deyimlerin uzun bir sürecin ürünleri oluşu Kıbrıs ağızlarında bu türlü deyimleşmeleri beraberinde getirmiştir.

Bilindiği gibi Türkçede türetme, birleştirme yanında, anlam aktarmaları yoluyla da kavramlaştırmaya gidilebilir. Gösterge öbekleri de aktarmalarla başka başka kavramları adlandırmakta kullanılır. Anlamca bir sözcük, yapıca bir söz öbeği olan deyimlerin çoğu, insanların niteliklerini, tutum ve davranışlarını, ruh durumlarını yansıtır. Somutlaştırmanın en güzel örneklerini deyimlerde buluruz (Tor 2007: 119). Bu nedenle de incelemeye konu olarak organ adı içeren deyimlerin seçilmesi uygun görülmüştür.

2. Kıbrıs Ağızlarındaki Deyimlerin Yapı Özellikleri

İncelemenin bu bölümünde deyimler, ana yapı özelliklerine bakılarak dört ana başlık ve alt başlıklarla ele alınmıştır:

- A. Ad öbeği biçimindeki deyimler (1 - 73)
- B. Eylemlilik öbeği biçimindeki deyimler (73 – 312)
- C. Ad cümlesi biçimindeki deyimler (313 – 345)
- D. Fiil cümlesi biçimindeki deyimler (346 – 389)

A. Ad öbeği biçimindeki deyimler ve yapı özellikleri:

Kıbrıs ağızlarında ad öbeği biçimindeki deyimler eylemlilik öbeği biçimindekiyle nazaran sayıca az olduğu gibi, organ adı içeren ad öbeği biçimindeki deyimler de organ adı barındıran eylemlilik biçimindeki deyimlerden azdır. Ad öbeği biçimindeki deyimlerde deyimleşme farklı boyutlarda olmakla beraber, bu durum deyim yapı özellikleriyle de ilgilidir.

A.1. Belirtili isim tamlaması biçimindekiler:

1. ağlınğ içi: Akıllıca sayılacak davranışlarda bulunmayan kişiye söylenen deyim.

2. burnunuğ dibinde: Birinin çok yakınında olan kişi veya nesne.

A. 2. Belirtisiz isim tamlaması biçimindekiler:

3. akıl fukarası: Düşünsel yetisi ve anlağı kıt olan (kişi).

4. a..... biti: Cinsel ilişkiyi iş güç edinen ve kadınların yanından hiç ayrılmayan (kişi).

5. ayağ bağı: Birini veya birilerini engelleyen veya çalışmalarının yavaşlamasına neden olan (kişi).

6. ayağ patırdısı (ST: Kuru gürültü): Telaşlı davranış ve gereksiz, sonuç alınmayacak gürültü.

7. b..... ğorkusu: Namus endişesi ve korkusu.

8. deve gözü: Oldukça iri.

9. dil alışğanlığı (ST: Ağız alışkanlığı): Bilmeden, düşünmeden konuşma, söyleme.

10. eşşeg başı, köpeg ğuyruğı: Değersiz, önemsiz, hiçbir işe yaramayan (kişi).

11. g..d begcisi: Cinsel tabulara büyük önem veren (kişi).

12. sol d....ı: Birinin kayırıp koruduğı (kişi).

A. 3. Sıfat tamlaması biçimindekiler:

Bu deyimlerde bazen niteleyen bazen de nitelenen organ adı olabilmektedir. Ancak organ adı addan ad yapan –II/-IU ekiyle türeyerek sıfat olmuştur. Deyimler genellikle bir durumun anlatıcısıdır. Kişinin dış görünümünü anlatmak için de deyimler bunu sağlayacak en elverişli dil birlikleri arasındadır. Kişinin fiziksel bir özelliğı, kişiliğı, tutumu Kıbrıs Türkü tarafından bazen bir nesneye, bitkiye bazen de bir hayvana benzetilerek betimlenmiştir. Buna göre bu tür deyimlerde doğadan insana yapılan güçlü bir deyim aktarması vardır. Kıbrıs insanının etrafı denizlerle çevrili bir kara parçasında yaşamını sürdürmesi, onu güçlü bir gözleme iter. Çevresinde bulunan, geçimini sağladığı, yaşama mücadelesi verdiği ortamın içindeki her kavram, kavramlaştırmada onun için bir araç hâline gelir. Kişinin dış görünümüyle ilişkili bir durum doğadan insana aktarma yoluyla anlatım bulur.

Eşyadan insana deyim aktarması yapılarak oluşturulmuş deyimlerin bir bölümünde amaç kişinin dış görünümüne yönelik betimlemelerle ilgilidir ve bu deyimlerin çoğu yapıcı sıfat tamlamaları biçiminde kurulmuştur. Dildeki yapı ve anlam ilişkisini göstermesi açısından belirlenen şu deyimler ilginç örneklerdir:

13. ayna yüzlü: Güzel yüzlü (kişi).

14. bulla suradlı: Doğum özü ya da bir kaza sonucu yüzü yumru yumru olmuş (kişi).

15. burğu gözlü: Fiziksel olarak gözleri küçük olan (kişi).

16. ğazan ğafalı: Akılsız, bön, yargı koyamayan (kişi).

17. ğozobulla⁴ ğafalı: Zihinsel özü olan, başı eğri büğrü (kişi).

18. ılıdır ayağı: Sağlıksız incecik bacaklı (kişi).

19. kecefe bacağı: Çarpık ayaklı. Diz aralıkları çok açık olan (kişi).

20. onnuğ ağızlı: Küçük ağızlı (kişi).

21. pul gözlü: Gözleri küçük (kişi).

22. palüze⁵ suradlı: Genç, yüzü diri olan (kişi).

23. seped suradlı: (Bkz. Palüze suradlı)

Kimi zaman kişinin fiziksel görünümüne yönelik bir betimlemeyle nesneden insana deyim aktarması yapılabildiği gibi, bazen de kişinin davranış biçimini, mizacını anlatmak için bu tür deyim aktarmasına gidilmiştir:

24. çekic dilli: İnsanları azarlamayı alışkanlık edinen (kişi).

25. küreg dilli: Her şeye bağırıp çağıran, sövüp sayan (kişi).

26. lenger ağızlı: Çok konuşan ve her türlü şeyi söylemekten çekinmeyen (kişi).

27. manğal yüregli: Aşırı derecede umursamaz, vurdumduymaz (kişi).

28. masğara suradlı: Alaycı davranıp insanları küçük düşürecek biçimde eylem koyan (kişi).

29. yalağ ağızlı: 1.Kötü sözler söyleyen ve ağızını hayra açmayan kişi. 2.Ağız büyük kimse.

⁴ ğozobulla: Testi.

⁵ palüze: Bir çeşit pelte.

Bitkiden insana deyim aktarması yapılarak oluşturulan deyimlerin bir bölümünde amaç yine kişinin dış görünümünü betimlemekken kimi zaman da davranışlarını, kişiliğini anlatmaya yöneliktir. Kıbrıs'ın bitki örtüsünün izlerini bu tür deyimlerde görmek mümkündür:

30. bağla suradlı: Asık yüzlü kişi.

31. gabağ gafalı: (Bkz. Eşşeg gafalı)

32. gulumbura⁶ gafalı: (Bkz. Eşşeg gafalı)

33. işli dışlı, sarımsağ başlı (ST: İçli dışlı olmak): Olumlu ya da olumsuz her işin kotarılmasında birlikte eylem koyanları anlatan deyim.

34. pıradsa bıyığlı: Uzun, gür ve sarı bıyıklı.

Hayvandan insana deyim aktarması yapılarak oluşturulan deyimlerde yan katman etkisi kendini belli eder. Anadolu'dan Kıbrıs'a beraberinde dilinden başka bir yadigâr getiremeyen Kıbrıs Türkü, burada yeni bir coğrafya, yeni bir kültürle karşılaşır. Onu etkiler, ondan etkilenir. Bu etkilenme ödünçlemelerle beraber, yapılan ödünçlemelerin yeni kavramlaştırmalarda ve deyimlerde görev almasıyla dilinde iyice yerleşmesini birlikte getirmiştir:

35. eşşeg gafalı: Akılsız, bön, yargı koyamayan (kişi). (krş. gulumbura aafalı; gabağ gafalı)

36. gıgsi⁷ suradlı: Çirkin suratlı (kişi).

37. gürkuda⁸ suradlı: Alt çene kemiği uzun olan, çirkin yüzlü (kişi).

38. maymun suradlı: Ablak ve sevimsiz yüzlü (kişi).

39. mişaro⁹ suradlı: Çirkin yüzlü (kişi).

40. şafğayd/şakayığ gözlü: Kara, güzel gözleri olan (kişi).

41. şiribilla¹⁰ gözlü: Daha çok sevilmeyen birisi hakkında söylenen; biçimsiz, sağlıksız, çirkin (kişi).

Hem niteleyeni hem de niteleneni organ adı olan şu deyim ayrıca dikkate değerdir:

⁶ gulumbura: Cehennem topuzu.

⁷ gıgsi: Kerkenez (Falco tinnunculus).

⁸ gürkuda: Kertenkele (Lacertus).

⁹ mişaro: Bir çeşit küçük duvar kertenkelesi.

¹⁰ şiribilla < siribilli: Küçük.

42. ğıl burnulu: 1.Gereksiz yere büyüklenen (kişi). 2. Yiyecek, kıyafet konusunda vb. huysuzluk derecesine varacak kadar titiz (kişi).

Ad aktarmasının güzel örnekleri yine Kıbrıs ağızlarındaki deyimlerde görülebilir. Kişinin fiziksel bir yönünü anlatmak için kullanılan aşağıdaki deyimde onu meydana getiren her iki unsurun da organ adı olması kavramlaştırmada ve deyimlerde bunların ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir:

43. g...den bacağılı: Kısa boylu (kişi).

Kıbrıs ağızlarındaki bu tür deyimlerde her zaman sıfat durumundaki unsur, sadece tamlayan tarafta değildir. Aşağıdaki örneklerde niteleyen niteliğini (zarflaşmış) belirtmektedir:

44. biddağa¹¹ ğafalı: 1.Yassı kafalı (kişi). 2.Yargı koyamayan (kişi).

45. çiy yüregli: Kuşkucu ve karamsar (kişi).

46. dadsız suradlı: Güleç olmayan, çirkin çehreli (kişi).

47. gevreg g...lü: Dayanaklı ve yürekli (kişi).

48. padlağ yüregli: Korkusuz, gözünü budaktan sakınmayan (kişi).

49. serin yüregli: 1. Sorunları soğukkanlılıkla değerlendirilen (kişi). 2. İşleri ağırdan alan (kişi).

Niteleyeni sıfat olmasına rağmen, organ adı addan ad türeten –II eki almamış deyimler de vardır. Bu deyimlerde bir eksiltilim (elips) söz konusudur:

50. egsi surad/ yüz: Küskünlük veya hoşnutsuzluk anlatan yüz ifadesi.

51. ğuru ğafa: 1.Kemikleri sayılacak kadar zayıf (kişi). 2. Akılsız.

52. ölü b...g: Çok güçsüz (kişi).

Üstteki deyimlerin tümünde deyim bir parçası olan organ adı, hep nitelenen öge durumundadır. Belirlenen şu deyimde ise niteleyen yön organ adıdır. Fakat, organ adı addan olumsuz sıfat türeten (-siz) eki alarak sıfatlaşmıştır.

53. ciyersiz herif: Saygınlığı ve değeri olmayan kişi.

¹¹ biddağa < bittaka: Yayvan ve düz.

A. 4. İyelik öbeği (isnat grubu) biçimindekiler:

Bu deyimlerde, deyimi oluşturan iyelik öbeği içindeki organ adı hep nitelenen durumdadır. Nitelenen sözcük üzerine üçüncü kişi iyelik eki alırken nitelenen yalın veya türemiş bir sıfattır:

54. gözü sulu: Ağlamayı alışkanlık edinen (kişi).

55. ğarmı büyü: Beleş yiyici (kişi).

56. göbegleri bitişiğ: Sürekli birlikte olan kişiler.

57. elleri yılmaz: Büyük küçük her türlü işi yapan (kişi).

58. eli uzun: Hırsızlık yapmayı alışkanlık edinen (kişi).

59. ğafası manğos: Aşırı yorgunluk sonucu düşünce yetisini yitirmiş (kişi).

60. ğulağı sağ: En küçük sesleri bile işitebilme yeteneği olan (kişi).

61. midesi bozuğ: Her önüne geleni yiyen, obur (kimse).

62. yüreği serin: 1. Çevresinde olanlara karşı duyarsız, umursamaz (kişi). 2. İş yapmakta çok yavaş davranan (kişi).

63. zihni açığ: İyi düşünebilen zeki kişi.

A. 5. İlgeç öbeği biçiminde:

İlgeç öbeği biçiminde olan bu deyimlerde öbeği oluşturan ana unsurun belirtisiz ad tamlaması biçimindedir:

64. cingane y.....ı gibin: Her an hazır durumda olan (kimse).

65. durna gözü gibin: Berrak, saydam ve parlak görünümlü (nesne).

66. züğürd b....ü gibin: Susmak bilmeyen (kişi).

Görüldüğü gibi bu deyimlerde ana amaç hep benzetmedir. Zayıf olan unsur güçlü olana aktarma yoluyla ilişkilendirilerek bağlanmıştır.

A. 6. Karma (iç içe geçmiş) veya zincirleme (sıralı) öbekler:

Ad öbeği biçimindeki deyimlerde yapıyı oluşturan öbekler bazen iç içe girmiş olabilir.

Belirtili ad tamlamasının niteleneni sıfat tamlaması biçimindeki:

67. g...ünün ğara d....i: Karşıdaki kişiye söylediklerinin gerçeğe ilgisi olmadığını vurgulamak için kullanılan söz.

Niteleyeni ikileme olan sıfat tamlaması biçiminde:

68. can ciyer ahbab: Köklü ve sağlam dostlukları olan kişiler.

Birbirleriyle ilişkili iki sıfat tamlamasının tekrarıyla oluşturulmuş ikileme biçiminde olanlar:

69. bir ğarın, bir ğassığ: Fazla kilosuna olmayan güzel, albenili (kadın).

70. ince belli, oğlafı ğuyruğlu: Sıksa, çelimsiz (kişi).

İç içe girmiş sıfat tamlaması biçiminde:

71. bir ğarış suradlı: Kuskün kişinin yüzünün aldığı tavır.

Sıfat tamlaması biçiminde olup bu tamlamanın niteleyeni ortaç öbeği olan deyimler: _

72. elden düşmüş ğarı: Erkeklerle uzun süre birlikte yaşayan kadının yaşlanmış hali.

73. sig kapan halayığ: Her gördüğüne saldıran, cinsel yönden açgözlü kadın.

Deyimlerin bir bölümü tek başlarına yargı bildirmez. Ancak cümle içinde belli bir görevle kullanılırlar. Yani sözcük değerindedirler. Kıbrıs ağızlarında belirlenen üstteki deyimlerin de çoğu tek başlarına yargısızdır. Bir durumu, davranışı, işi vb. anlatmak için kullanılırlar. Birer sözcük değerinde olan bu deyimler sıfat veya zarf gibi kullanım bulur.

B. Eylemlilik öbeği biçimindeki deyimler ve yapı özellikleri:

Kıbrıs ağızlarındaki deyimlerin çoğunluğu bir hareketin anlatıcısıdır. Eylemi yaşamlarında nesneden daha öne çıkaran Türk insanının yaşamındaki eğilim Kıbrıs Türkü'nün deyimlerinde de kendini hissettirir. Ad öbeği biçimindeki deyimler sayıca az olmasına rağmen, eylemlilik öbeği biçimindekiler onlara oranla çok daha fazladır.

Bu deyimler cümle içinde çoğunlukla yüklem görevi üstlenmekte ve bağlama göre farklı kip ekleriyle çekimlenebilmektedirler. Tek başlarına ise eylemlilik durumunda görünüm sergilerler.

Kıbrıs ağızlarında organ adı barındıran eylemlilik öbeği biçiminde birçok deyim vardır. Bu deyimlerde organ adı hep bir eyleme bağlanmaktadır. Kendi içinde bir cümle dizgesi olduğunu kabul edersek organ adı özne, nesne vb. gibi görev görür.

B.1. İki kurucu öğeden oluşan eylemlilik öbeği biçiminde deyimler:

Kıbrıs ağızlarındaki deyimlerin önemli bir bölümünde (isim + fiil + mastar eki) yapısı görünür. Bir birleşik fiil gibi cümlede görev alan ve çoğunlukla cümlenin yüklemi konumuna sokulan bu deyimlerin de kendi içinde bir dizgesi vardır. Bu deyimlerde yardımcı ve ana unsurun dizgesi, görevleri şöyledir:

B.1.1. Özne + yüklem yapısında olanlar:

Bu deyimlerin bir bölümünde organ adı üçüncü kişi iyelik ekiyle çekimlidir. Organ adını kendine bağlayan eylemse eylemlilik durumdadır. Cümlede bağlama göre eylemliliği yitirerek kip ekleriyle çekimlenebilmektedir. Genel olarak fiil hep etken durumdadır:

74. ağılı/ ğafası sığmağ: Toplum kurallarına uymayan düşüncesizce iş yapmak. Düşüncesizce davranmak.

75. bağı delinmeg: Sorunlar nedeniyle pek çok sıkıntı çekmek, acı duymak. Ruhsal çöküntüye uğramak.

76. boynuzu cıvalamağ: Kafası yarılmak.

77. çenesi çelighenmeg (ST: Çenesi durmamak): Çok ve sürekli konuşmak.

78. çenesi düşmeg: 1.Ölme sonucu kasların gevşeyerek, alt çene kemiği ekseninde dönmesiyle ağız açılmak. 2.Geveze olmak.

79. ğafası almağ: Anlamak, öğrenmek, kavramak.

80. ğafası basmağ: Kolayca anlamak.

81. ğafası ğaynamağ: Korku ya da endişeden düşünemez duruma gelmek.

82. ğafası tokuşmağ: Deney sonucu gerçeği görmek, işin aslını anlamak.

83. ğanı ğabarmağ: Olaylar karşısında çok fazla öfkelenmek.

84. g...ü terlemeg: Yapılan iş sonucu çok yorulmak.

85. g...ü yanmağ: Çok emek ya da para harcanarak elde edilenin yitirilmesi durumunda üzülme.

86. göynü çegmeg: İmrenip beğenmek.

87. gözü almağ: Vakitsiz uyuyakalmak.

88. gözü dudmamağ: Beğenmemek.

89. gözü ğararmağ (ST: Gözü dönmek): 1.Öfkelenip, uğranılacak zarara bakmadan akıl dışı davranış içine girmek. 2. Çok acıkmak.

90. gözü seyirmeg: Beklenen ya da istenilen bir şeyin gerçekleştiğinin haberi alacağına inanmak.

91. gözü yılmağ: Korku sonucu olaylardan ve girişimlerden uzaklaşmak.

92. ğulağları düşmeg: Direnmekten vazgeçip, karşısındakinin söylediklerini kabul etmek zorunda kalmak.

93. ğulağı çınnamağ: Kendisinin olmadığı yerde sözü edilmiş olduğunu sezmek.

94. ğuyruğu tidremeg: 1.Çok korkmak. 2.Ölümcül olmak.

95. içi ürpermeg: Kuşkuya dayalı korku yaşamak.

96. pürçüğü ağarmag: Belli değerleri ve kuralları belirleyip öğrenecek kadar yaşamak.

97. safrası ğabarmağ: Çok acıkmak.

98. yüreği ğağmağ: 1.Midesi bulanmak. 2.Heveslenmek.

99. yüreği ğarışmağ: Midesi bulanmak.

100. yüreği ovunmağ/ tayfalmağ (ST: Yüreği ezilmek): 1. Üzölmek. 2.Açlık çekmek.

101. yüzü döğmeg: Başkalarına karşı olumsuz tavır benimseyip bunu bedensel olarak da bakışlarla ifade etmek.

Yukarıdaki deyimlerle aynı yapıda olmasına rağmen, ana unsuru (yüklem işlevindeki fiil) edilgen olanlar da vardır:

102. ağı sultanmağ: Bunamak.

103. ayağı kesilmeg: Daha önce iyi ilişkiler içinde olunan kimselere artık gitmemek.

104. burnu sürtünmeg: Yaptığı yanlışların bedelini çekip, ders almak.

105. yüreği çözölmeg: Küslüğü bir yana bırakıp barışmak.

Yukarıda sıralanan deyimlerde özne görevindeki söz tek bir organ adı iken aşağıda belirlenen deyimlerde kurucu öğelerden biri olan özne içinde organ adı barındıran bir söz öbeğidir. Bunlar:

○ Deyimin kurucu öğelerinden biri durumundaki özne tek bir organ adı olabileceği gibi, şu örneklerde kurucularından biri bir organ adı olan belirtili ad tamlaması biçiminde de gözlemlenir:

106. burnunun direği gırılmağ: Çok güzel koku duymak, alınan güzel kokudan etkilenmek.

107. dilinin bağı göyvermeg (ST: Dilinin bağı çözülmeğ): 1. Çok küçük çocukların konuşmayı öğrenip konuşmaya başlamaları. 2. Bilmesine karşın kimseye söylemediği gizleri bir bir anlatmaya başlamak.

108. yüreğinin başı ağrımağ: İçine büyük dert olmak.

109. yüreğinin yağı erimeğ (ST: İçinin yağı erimeğ): Çok kaygılanmak. Pek fazla üzülmeğ.

110. yüzünün ğarası ğalmağ: Utanılacak işler yapıldığından kötü nitelikleri hep akılda kalmak.

○ Öznesi belirtili ad tamlaması olabileceği gibi, sıralı bir ad tamlamasından da oluşabilir:

111. başına deymedig bir mezar tahdası ğalmağ: Her tür şansızlığa uğramak, başına gelmedik kalmamak.

○ Öznesi ilgeç öbeği olanlar:

112. ğulağı bilem terlememeg: Olanlardan etkilenmemek. Hiçbir şeyden korkmamak.

113. tüyü bilem seyirmemeg: Hiçbir şeyden korkmamak. Hiç korku belirtisi göstermemek. Umuru olmamak.

B.1.2. Nesne + yüklem yapısında olanlar:

Kıbrıs ağızlarında iç dizgesi bir nesne ve yüklemden oluşan birçok deyim olmakla beraber, bunlar içinde nesnesi organ adı olanlar da haylicedir. Ad verme sırasında organ adlarından çok fazla yararlanmayan Kıbrıs Türkü'nün deyimlerde bu eğilimi sürdürmeyişi hayli ilgi çekicidir. Anadolu insanı yan katman etkisine Kıbrıs Türkü kadar maruz kalmadığından dilinde organ adlarıyla yapılmış birçok sözcük vardır. Kıbrıs ağızlarında ise bu daha çok ödünçlemelerle yapılmıştır. Soyut durumun anlatımında ise bir dilin diğer dile etkisi o düzeyde etkili olamayacağından deyimlerde yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı organ adının araç olarak kullanımı yaygındır.

Bu deyimlerin bir bölümünde organ adı belirtili, bir grubundaysa belirtisiz nesne gibi kullanılır.

B.1.3. Belirtisiz nesne + yüklem yapılarındakiler:

Etken görevdeki bir eylemin belirtisiz nesne durumundaki organ adını kendine bağlamasıyla oluşmuş olan yapılarda genellikle deyimleşme ad veya deyim aktarması yoluyla olur.

Bu tür eylemlik öbeği biçimindeki deyimlerin bir bölümünde yüklem etken bir fiildir:

114. barmağ yalamağ: Bir yiyeceği çok beğenmek.

115. baş gışmağ: Her konuda yarışmak.

116. bel bügmeg: Karşı koyamamak.

117. boyun gırmağ: Naz, cilve yapmak.

118. d....ğ dardmağ: Yağcılık edip, yaltaklanmak.

119. gafa ütülemeg (ST: Kafa şişirmek): Söz ya da gürültüyle kişiyi bunaltacak derecede rahatsız etmek.

120. ğan görmeg: Bir kez insan öldürdükten sonra, bunu tekrar yapmaktan korkmamak.

121. ğanad aşmağ: Çok sevinmek.

122. ğan olmağ: Çok öfkelenmek.

123. g..d dönmeğ: Sırt çevirmek. Kırılmak.

124. göz edmeg: Nazar değmesine neden olacak biçimde bakmak.

125. göz süzmeg: Gözlemlemek; çevreye şöyle bir göz gezdirmek.

126. tüy admağ: Belli bir kıtlık döneminden sonra bol beslenip gelişmek.

127. yüreg tazelemeg: Kişinin eski, coşkulu günlerini yeniden yaşaması.

128. yüz asmağ/ endirmeg/ düşürmeg / eymeg (ST: Surat asmak): Kaşlarını çatarak küskün bakışlarla bakmak, yapması söylenen bir şeyi gerçekleştirmeye hevesi olmamak.

Kimilerindeyse yüklem görevindeki fiil her zaman etken değildir. Yapıca belirtisiz nesne durumundaki organ adını kendine bağlayan fiil, ettirgen durumda olabilir:

129. daban ğaldırmağ: Uzun yürüyüş yapmak.

130. ğafa padladmağ (ST: Kafa şişirmek): Emek verip çok düşünmek.

131. ğan sısradmag: Çok eziyet edip dövmek.

132. göñül eridmeg: Sevdiğine kavuşamamanın verdiği eziklik sonucu çekilen acılar.

133. göz aşdırmamağ: Kişiyeye eylem koyacak fırsat tanımamak.

134. yüreg tükedmeg: Çok çalışıp uğraşmak. Bir konuyu açıklamak için sürekli anlatmak.

135. yüz egşidmeg (ST: Suratını ekşitmek): Belli nedenden dolayı hoşnutsuz olan kişinin bunu eyleme dökmesi.

136. yüz endirmeg: (bkz. Yüz asmag/ eymeg/ düşürmeg)

Belirtisiz nesnesi tek bir organ adından değil, organ adı içeren belirtisiz ad tamlaması biçiminde deyimler de bulunur:

137. burun deliği ğırılmağ: Kokunun etkisi altında kalmak.

138. d...ğ kirası almağ: Hem neşelenip eğlenmek hem de üzerinden para almak.

139. deli gözü bağlamağ: Şok etkisiyle tinsel bunalımı dışa vurmak ve bunun sonucu yüz ifadeleri değişmek.

140. diz haggı almağ: Yürümeye dayanan işler sonucu yapılan görevin karşılığını almak.

141. el uşağı edinmeg: Yürümekte güçlük çeken kişinin baston veya değnek edinmesi.

142. göz banyosu yabmağ: Güzel ve hoş varlıklara bakmak.

143. göz pınarları ğurumağ: Çok ağlamak.

144. gulağ ardı edmeg: Söylenenleri önemsememek, yerine getirmemek.

145. güneş yüzü gösdermemeg: Tutukevinden hiç çıkartmamak.

B.1.4. Belirtili nesne + yüklem yapısındaki:

Belirtili nesne görevindeki organ adı, bu tür deyimlerde, yükleme durumu ekini, üzerine aldığı üçüncü kişi iyelik ekinde sonra kabul etmiştir. Organ adlarının iyeliksiz çekimli biçimleri yoktur. Bu deyimler anlamca deyim ve ad aktarmaları

yoluyla oluşur. Somutlaştırmanın da deyimleştirmede etkili olabildiği örnekler görülür:

146. arkasını tokuşlamağ: Sıvazlamak. Arkasına yavaş yavaş vurarak sevgisini göstermek.

147. ayağını bağlamağ: Nişanlanmak, evlenmek.

148. ayağını sekidmemeg/ segdirdmemeg: Tüm davranışlarını denetim altında tutmak.

149. başını yağmağ: Başkasını ya da kendini büyük zarara sokmak.

150. başını yemeg: Kendisine çok zarar verecek işlere kalkışmak. Kendi ölüme neden olmak.

151. başını yıkamağ: Kişiyi belli konuda önceden güdümlmek.

152. böğrünü delmeg: Birinin çok üzülmesine neden olmak.

153. burnunu sürdmeg: Ceza çektirmek, yaptığının cezasını ödettirmek.

154. ciyeri yanıp ğavrulmağ: Çok acı ve susuzluk çekmek.

155. d....larını yalamağ: Sırnaşıp dalkavukluk etmek. Yalvarıp yakarmak.

156. dilini düvümlemeg: Hiç konuşmamak.

157. dilini yudmağ: Hayret ya da başka nedenlerden dolayı konuşamamak.

158. ğafasını ğalıblamağ: (Bkz. Gafasını gosgoslamag)

159. ğafasını ğırmağ (ST: Kafasını ezmek): Zararlı olanı yok etmek.

160. ğafasını ğosğoslamağ: Kişinin kafasını tutarak söz yerine eylemle ona pezevenk olduğunu belirtmek.

161. gözlerini belirdmeg: Karşısındakinin konuşmasını istemeyip önlemek için gözleri olabildiğince açmak.

162. gözlerini gezdireb durmağ: Çevreyi denetleyen bakışlarla gözlemlemek.

163. yüreyi cız edmeg: Çok acı duymak.

Şimdiye kadarki deyimlerde belirtili nesne görevindeki kurucu öge tek bir organ adından oluşuyordu. Şu örneklerdeyse nesneyi oluşturan bir belirtili ad tamlamasıdır. Bu tamlamada niteleyen görevi organ adına bırakılmıştır:

164. **ağzının payını vermeg:** Söylenenleri üzücü, kırıcı ağır sözlerle yanıtlamak.

165. **ayağının emeğini acımağ:** Tembellik etmek. Yürümekten hoşlanmamak.

166. **başının etini yemeg:** İsteklerini sürekli yineleyerek kişileri rahatsız etmek.

167. **boyunun ölçüsünü almağ:** Hak edilen cezayı almak.

168. **dişinin gövuğunu doldurmamağ (ST: Dişine değmemek):** Karın doyuramayacak kadar az olmak.

169. **etih suyunu sığmağ (ST: Su dökme):** İşemek.

170. **gözünün şafğını kesmeg:** Birini aldatıp gerçekleri görmesini engellemek.

171. **gözün pasını silmeg:** Güzel ve hoş şeyler görerek neşelenmek.

172. **gulağının böcüsünü/ gurdunu öldürmeg:** Birinin kulağını sağır edecek biçimde ses çıkartmak.

173. **işin belini gırmağ:** İşin büyük bölümünü veya güç yanını yapmak.

Şu deyimlerdeyse belirtili nesnesi belirtili ad tamlaması olan yapının niteleneni aynı zamanda bir sıfat tamlamasıdır:

174. **ayının sarı dişini görmeg:** (Bkz. Gazanana gadar ayının sarı dişini görmeg)

175. **dilinin altındaki bağlayı çıkardmağ (ST: Baklayı ağzından çıkartmak):** Sakıncalı görülen bir konudaki suskunluğu bozarak gizlenen bir şeyi açıklamak.

B.1.5. Dolaylı tümleç + yüklem yapılarındakiler:

Kıbrıs ağızlarında, ilgili yapıdaki deyimlerin neredeyse tümünde kurucu öğelerden tümleç görevindeki unsur hep organ adıdır. Anlamca deyim ve ad aktarmaları kadar somutlaştırma da bu deyimlerin oluşumunda etkilidir.

Kurucu öğelerden tümleç görevindeki organ adı çoğunlukla üçüncü kişi iyelik çekimindedir. İyelik ekinin ardından organ adı yönelme veya çıkma durumu eki almıştır.

Tümleci yönelme durumunda olanlar:

176. **ağına bağmağ:** Başkasının vereceği kararlara göre davranış belirlemek.

177. **ağzına s.... ğ:** En şiddetli biçimde cezalandırmak.
178. **ağzına yanmağ:** En sert biçimde cezalandırmak.
179. **bağazına düvümlenmeg:** Yutamaz veya konuşamaz duruma gelmek.
180. **başına binmeg:** 1.Evli bir kadının kocasını ayartan kadının yaptığı iş. Kuma girmek. 2.Başkasına her istediğini yaptırmak.
181. **başına çullanmağ:** Çevresinde toplanıp rahatsız etmek.
182. **başına ğışlamağ/ ğıllaslamağ:** Başına kalmak. İstemediği şeye sahip olmak zorunda kalmak.
183. **başına kağmağ:** Yapılan iyiliği yerli yersiz söylemek.
184. **başına/ üsdüne üşüşmeg:** Çıkar amacı güdülen kişinin çevresinde toplanmak.
185. **başına yığmağ:** Oldu bittiye getirerek sorumluluğu başkasına aktarmak.
186. **ğanına girmeg:** Aldatmak. Yüzüne gülüp kandırmak.
187. **ğanına susamağ:** Sonu ölümle bitebilecek işleri yapmaya kalkışmak.
188. **gölgesine basmağ:** Düşmanlık gütmek.
189. **g.....üne girmeg:** Sürekli birinin yakınında bulunmak.
190. **gözüne badmağ (T.T:'de: Göze batmak):** İlgi ve dikkat çekecek durumda olmak.
191. **gözüne sışmağ:** 1.Kalıp söz: Bakılmaması gereken yerlerde bakanlara derler. 2.Gördüklerini değerlendirip doğru yargı koyamamak.
192. **s.....ine sallamamağ:** Hayasızca dilediğini yapmak. Çevresindekilere sövüp saymak.
193. **üsdüne açılmağ:** Kızgınlık duyulan kişiye ilk karşılaşmada kötü sözler söylemek.
194. **üsdüne çullanmağ:** İsteklerini yaptırmak amacıyla baskı yapmak.
195. **üsdüne sışmağ:** Çok korkmak. Dehşetli korku karşısında kaygılanmak.
196. **üsdüne sinmeg:** İşi olması gerektiği gibi bitirmek. Yapılan iş içine sinmek.

Tümleci çıkma durumunda olan bu tür deyimler de vardır. Bu deyimlerde de yüklem görevindeki fiil etken durumdadır:

197. başından çıkardmağ (ST:Başından savmak): Kurtulmak için çeşitli nedenler ileri sürüp uzaklaştırmak.

198. dilinden kaçırmağ (ST: Ağzından kaçırmak): Boşta bulunup söylenmemesi gerekenleri söylemek.

199. ğarnından ğonuşmağ: İç hesaplaşma yapmak.

200. sırtından silkelemeg: Kayırmayı bırakıp, ilişkileri de eşit düzeye getirmek.

Belirlenen şu deyimlerde ise organ adı iyelik eki almaksızın üzerine çıkma durumunu kabul ederek deyimde kurucu öge olarak görev almıştır

201. enseden kesmeg: (1.temel anlam:) Boğazlamak. (2.Deyim anlamıyla): Günlük yaşamda çevresindekilere karşı acımasız davranmak.

202. g....den terlemeg: Yapılan bir iş sonucunda aşırı yorulmak.

Şimdiye kadar sıralanan deyimlerde kurucu öğelerin her ikisi de birer sözcükten (organ adı + fiil) oluşmuştu. Fakat, Kıbrıs ağızlarındaki deyimlerden bir bölümünde iki ayrı kurucu öğeye sahip olmasına rağmen, bu öğelerden biri, bazen de her ikisi söz öbeği biçiminde oluşmuştur. Bunlar şöyle sıralanabilir:

○ Dolaylı tümleci belirtili ad tamlaması yapısında olanlar:

203. alınının şakına vurmağ: Kişiyi sersemletip duyu organlarını devre dışı bırakacak biçimde vurmak.

204. başından aşğın işlernan uğraşmağ: Gücünün üstünde olan işleri yapmaya çalışmak.

205. birbirlerinin ayağlarına basmağ: Dar bir alanda dolaşmak.

○ Dolaylı tümleci sıfat tamlaması olan:

Sıfat tamlamasını oluşturan yapı basit bir öbek olabildiği gibi karma bir yapıda da olabilir.

206. altın a...dan, gümüş s...den doğmağ: Olağanüstü olanaklara sahip olmak.

207. beş böğründen çadlamağ: (Bkz. Beş bövründen vurulmağ)

208. **beş böğründen vurulmağ**: Çok sıkıntı ve acı çekmek. (krş. beş böğründen vurulmağ)

209. **bir barmağda oynadmağ** (ST: **Bir parmak üstünde çevirmek**): Oyuna getirip sıkıntı vermek.

210. **boyuna posuna bağmamağ**: Kişileri değerlendirirken dış görünüşlerine önem vermemek.

211. **dörd göz arasında böyüdmeg**: Çocuğu analı babalı büyütmek.

212. **ğızıl edden, sarı b...dan çıkardmağ**: Dünyaya getirip bakıp, besleyip büyütmek.

213. **g...d içim ğadar evde yaşamağ**: Çok küçük yerde yaşamak.

o Yükleme birleşik fiil olan:

214. **ğızıdan hürmed edmeg**: Kusmak.

215. **ğafasına danğ edmeg**: Çok uzun süreden beri anlayamadığını birden bire kavramak.

B.1.6. Zarf tümleci + yüklem yapılarındakiler:

Diğer deyimlerin çoğunda deyimini oluşturan kurucu öğeler iki sözcükten ibaretti. Fakat, zarf tümleci ve yüklem kuruluşunda olan deyimlerde tümleci meydana getiren taraf çoğunlukla bir öbekten meydana gelir. Bunlar:

o **Zarf Tümleci ilgeç öbeği (organ adı + ilgeç + fiil) olanlar:**

216. **burnuna ğadar doymağ**: Aşırı doyunluk duymak.

217. **iki gözü ğibin bağmağ**: Titiz davranıp çok özen ve ilgi göstermek.

218. **suratıynan dövmeğ**: Surat asmak. Öfkeli bakışlarla karşıdakini azarlamak.

o **Zarf tümleci ortaç öbeği (genellikle organ adı + ortaç görevindeki söz+ yüklem işlevi taşıyan fiil) olanlar:**

219. **baş baş yıkayıb sermeg**: Kızıp azarlamak.

220. **başından üç ğuruş çevirib da vermeg**: Boş inançları olanların tehlikelerden korunmak için yoksul birine para yardımı yaparken uyguladıkları eylemi anlatan deyim.

221. **dörd ayağını uzadıb yadmağ**: Bütün görev ve sorumlulukları boş vermek.

222. **eli olduğunda/ devdiğinde yabmağ**: Boş kalınan bir zamanda yapmak.

223. **ğafa dikib gidmeg**: Uyarılara aldanmadan kendi bildiğini yapmak.

224. **ğan irin olub ağmağ**: Kurtuluşu olmayan hastalıklara uğrayıp günden güne tükenmek.

225. **g...üne baka baka gidmeg**: Beklediğini veya umduğunu bulamadan bir yerden ayrılmak.

226. **gulağları ğısıb bağmağ**: Dikkat etmek. Duygu ve düşünceyi gözlemede odaklamak.

227. **ğuyruğ dikib gidmeg**: Çevreye ve kurallara aldırış etmeden dilediğini yapmak.

228. **ğuyruğ sallayıb gidmeg**: Çağrı yapılmadan gitmek, yaltakçı olmak.

○ **Zarf tümleci belirtisiz ad tamlaması olanlar:**

229. **bıyığ altı gülümsemeg (ST: Bıyık altından gülmek)**: Alay ettiğini belli etmemeye çalışarak gülmek.

230. **dirseg keyfi yadmağ**: Kaygısızca yan gelip yatmak.

231. **g...d üsdü oturmağ**: Umursamaz biçimde durmak.

○ **Zarf tümleci ikileme olanlar:**

232. **ağzılı yüzlü ğonuşmağ**: Kırıcı olmadan, doğru düzgün konuşmak.

233. **başdan aşıağı süzmeg**: Bakılan kişiyi her yönüyle incelemek.

234. **kelle ciyer oğğalamağ**: Tüm ağırlığını koymak.

B.2. Üç kurucu öğeden oluşan eylemlilik öbeği biçiminde deyimler:

Bu deyimlerde de organ adı çoğunlukla deyim oluşturana müstakil bir kurucu öğedir ve çoğunlukla deyim en başında görev alır. İlgili deyimlerin yapı özellikleri iç dizgeye göre sıralanabilir:

B.2.1. Özne + tümleç + yüklem yapısında:

235. **yüzünü aka çıkarmağ (ST: Yüzünü ağartmak)**: Övünülecek iş ya da işler yapmak.

B.2.2. Dolaylı tümleç (organ adı) + belirtisiz nesne + yüklem yapısında:

236. **ağızlarına sakız olmağ**: Herkesin diline düşmek.

237. **ağzında bağla/ boğ ıslanmamağ**: Sır tutamamak. Her duyduğunu çevresine yaymak.

238. **bağazına can bilem olamamağ**: İnsanlık bir yana özdeksel bir değeri bile olmamak. Yapılan karşılaştırmada sözü edilenin çok değersiz olduğunu belirtmek.

239. **bir ğılına bilem zarar vermemeg** (ST: **Kılına dokunmamak**): Birini en küçük olumsuz değışikliğıe bile uğratmamak.

240. **ciyerine daş basmağ**: Çok üzüldüğü halde belli etmemek.

241. **ciyerine daş kağmağ**: Kişiyeye çok üzüntü ve acı vermek.

242. **g...üne argoşillo¹²/ nişadır sürmeg**: Kişiyeye acı vererek kaçirtmak, eyleme geçirtmek. (krş. g.....üne şab soğmağ)

243. **g...üne ateşli odun soğmağ**: Kişiyeyi güç ve sıkıntılı duruma sokmak.

244. **g...üne barmağ admağ**: Aldatıp oyuna getirmek. Birinin onurunu kırıcı eylem koymak.

245. **g...üne kına yağmağ**: Üzülesi bir duruma sevinmek.

246. **g...üne şab soğmağ**: (Bkz. G.....üne argoşilo/ nişadır sürmeg)

247. **gözlerinden uyku ağmağ**: Çok uzun süre uykusuzluk çekmek.

248. **ğulağına ğurşun ağmağ**: Sıkışık bir durumda olunduğundan söylenenleri işitmezlikten gelmek.

249. **sigde kemig aramağ** (ST : **Öküz altında buzağı aramak**): Her söyleneceye çekince koymak. Gerçek dışı yollarla suçlu aramaya kalkmak.

250. **şehidalara yeşil gödlü mumlar adamağ** (ST: **Adak adamak**): Bir dileğin yerine gelmesi için kurban kesip mum yakmak gibi niyetlerde bulunmak.

B.2.3. Zarf tümleci + dolaylı tümleç + yüklem yapısında:

251. **ağzını açarkandan ağzına girmeg**: Konuşmaya başlarken sözünü ağzına tıkamak.

¹² argoşillo: Kirpi (Erinaceus europaeus).

252. bir ğulağından girib, obir ğulağından çığmağ (ST: Bir kulağından girer, öbür kulağından çıkar): Söylenenlere ilgisiz kalıp akılda tutmamak, önemsememek.

253. el s...iynan gerdeğe girmeg (ST: El kazanıyla aş kaynatmak): Bir başkasına ait olan malla iğreti biçimde iş başarmaya çalışmak.

254. suvanın göbeği/ s...i gibin ortada ğalmağ (ST: Sipsivri kalmak): Yapayalnız kalmak.

255. yüze gülüb bıyığa osurmağ (ST: Yüzüne gülüp anasını ağlatmak) Karşısındakini davranışlarıyla aldatıp zor duruma sokmak.

256. yüze yüze ğuvruğuna gelmeg: Bir işte, ya da olayda sonuca çok yaklaşmak.

B.2.4. Belirtili nesne + zarf tümleci + yüklem yapısında:

257. edlerini dilim dilim doğramağ: En şiddetli biçimde cezalandırmak.

258. ğanı ğanıman yıkamağ: Zincirleme cana kıyıcılık etmek.

B.2.5. Özne nesne + dolaylı tümleç + yüklem yapısında:

259. ağlı b...una ğarışmağ: Beklenmedik bir olay korkusu sonucu ussal işlevi durmak.

260. avağı daşa dakılmağ: Önüne beklenmedik bir engel çıkmak.

261. avağı düze basmağ: Kötü durumdan kurtulup esenliğe kavuşmak.

262. avağı yerden kesilmek: Dengesini yitirmek.

B.2.6. Özne + belirtisiz nesne + yüklem yapısında:

263. ağzı ağsülemen olmağ: Ağzı acımak, zehir gibi olmak..

264. d...ları bardağ olmağ: Çok acı duruma düşmek.

265. dili çoğ böyümeg: (ST: dili pabuç kadar/ dili uzamak): Kendisini, belli bir konuda haklı göstermeyecek, kişiyi kıracak derecede saygı dışı davranış ve konuşma yapmak. Konuşulmaması gereken bir konuda konuşmak.

266. dili çoğ uzamağ: (krş. dili çoğ böyümeg)

267. dişleri kemane çalmağ: Soğuktan tiril tiril titremek.

268. eli egmeg dudmağ: Kendi gereksinimlerini işleyerek kazanabilecek kadar büyümek, olgunlaşmak.

269. **ğarnı dıka basa dolmağ:** 1. Doymak. 2. Birine karşı öfke ve kin duyacak kadar olumsuzluğu içte biriktirmek.

270. **g...ü dil bağlamağ:** Sürekli söylenip durmak. (krş. g.....ü dil perdah edmeg)

271. **g...ü dil perdah edmeg:** (Bkz. g.....ü dil bağlamağ)

272. **g...ü gidib gelmeg:** Çok fazla korkmak.

273. **g...ü sakız ciynemeg:** Bir işi, ya da olayı gerçekleştirmeye çok istekli olmak.

274. **g...ü üç bucuğ admağ:** Büyük tehlike ve riskler karşısında korku duymak.

275. **g...ü zil bağlamağ:** Sızlanmak.

276. **g...ü zil çalmağ:** Sürekli konuşmak. Bağırıp çağırarak. Gürültücü olmak.

277. **gözleri cam kesmeg:** Korkudan veya acıdan, anlamsız, soğuk, hareketsiz bakışlarla bakmak.

278. **ıci ğorku sarmağ:** Korkuyu tüm bedende hissetmek.

279. **midesi zil çalmağ:** Çok acıkmak.

280. **suratı dokuzu beş geşmeg:** Üzüntülü olmak.

281. **yüreği bal vermemeg:** Gönlü razı olmamak.

282. **yüreyi şehriye kesmeg:** Büyük kaygılar içinde olmak.

B.2.7. Özne + zarf tümleci + yüklem yapısında:

283. **gözleri bubburis gibin olmağ:** Hastalık, uykusuzluk ya da yorgunluk nedeniyle ölgün bakışlarla bakmak.

284. **gözleri armud gibin atılmağ (ST: Gözleri fal taşı gibi açılmak)** Korku ya da hayretten gözleri epey açmak.

285. **gözleri tekerleg gibin dönmeğ:** Çok fazla sinirlenmek.

286. **yüreği ateş sarmağ:** Acı duymak, yüreği yanmak.

B.2.8. Dolaylı tümleç + belirtili nesne + yüklem yapısında:

287. **başına bir mezar tahdası deymemeg:** Her çeşit deneyimi yaşayıp, birçok sıkıntılar yaşamış olmak.

288. sağ elinden sol eline emniyedi olmamağ: Kimseye güvenmeyecek derecede aşırı kuşkucu düşünceler beslemek.

B.2.9. İki zarf tümleci + yüklem yapısında:

289. g...üne şab soğsa da gene olmamağ: Bütün yol ve yöntemler denenmesine rağmen yine de başaramamak. (krş. g.....üne şab sürseler da gene hayır edmemeg)

290. g...üne şab sürseler da gene hayır edmemeg: (bkz. bötüne şab sogsa da gene olmamağ)

B.2.10. Belirtili nesne + belirtisiz nesne + yüklem yapısında:

291. bıyığının bir telini balta kesememeg: İşleri ve neşesi yerinde olmak.

B.2.11. Zarf tümleci + belirtisiz nesne + yüklem yapısında:

292. ağızlı vüzlü iki laf edememeg: Çevredekilerin ilgisini çekip, sorunlara çözüm getirecek kadar konuşamamak.

B.2.12. Dolaylı tümleç + zarf tümleci + yüklem yapısında:

293. burnuna boğlu sirtivnan¹³ yetişememeg: Kendini çok beğenmek, kendinden başkasını önemsemez olmak.

B.2.13. Zarf tümleci + belirtisiz nesne + yüklem yapısında:

294. delilernan baş gırmamağ: Deliler ile beraber iş yapmaktan kaçınmak.

B.2.14. Özne + dolaylı tümleç + yüklem yapısında:

295. dili ağızına girmemeg: Durmaksızın konuşmak.

296. eli avcuna devmemeg: Para kazanmamak.

297. eli ayağı bir yere durmamağ: Enerjili olduğundan sürekli devinmek, hareket halinde olmak.

B.2.15. Belirtili nesne + zarf tümleci + yüklem yapısında:

298. göbeği paraynan kesilmeg: Her yapılan işin karşılığını para ile ölçüp istemek ve bunu yapan kişi.

B.2.16. Belirtili nesne + dolaylı tümleç + yüklem yapısında:

299. elinden geleni arkasına goymamağ: Gücün yettiği ölçüde yapmak.

¹³ sirti: Yüksekçe yerleri temizlemek için ucuna bez bağlanmış uzunca hurma dalı.

B. 2.17. Zarf tümleci + özne + yüklem yapısında:

300. gözü bakıb, dili söylememeg: Olumsuz koşullar sonucu eylem yetisini yitirmek, hiçbir eylemde bulunamamak.

B.3. Dört kurucu öğeden oluşan eylemlilik öbeği biçiminde deyimler:**B.3.1. Zarf tümleci + belirtili nesne + dolaylı tümleç + yüklem yapısında:**

301. ğarnı doyunca s...i omza vurmağ: Beslenmekten ve cinsellikten başka şey düşünmemek.

302. oturduğunda ayağları yere deymeg: Eski dönemlerde bir kızın evlenecek yaşa geldiğini tespit etmek için onu bir sandalyeye oturtup ayaklarını yere değip değmediğine bakılırdı. İşte bu olaydan hareketle oluşturulan bu deyimde evlenebilecek yaşa gelmek ifade edilmektedir.

B.3.2. Zarf tümleci + dolaylı tümleç + belirtisiz nesne + yüklem yapısında:

303. g...ünü yırtıb başına şafğa geymeg (ST: Kıçını yırtmak): Bağırıp çağırmak.

B.3.3. Özne + zarf tümleci + belirtisiz nesne + yüklem yapısında:

304. ğarnı aşığdan davul çalmağ (ST: Karnı zil çalmak): Çok acıkmış olmak.

B.3.4. Dolaylı tümleç + belirtili nesne + zarf tümleci + yüklem yapısında:

305. ağzından sözü kerpeteninan çıkarmağ (ST: Dirhemle söylemek): Düşüncelerini esirgemek, konuşmayı sevmemek.

B.3.5. Zarf tümleci + belirtili nesne + zarf tümleci + yüklem yapısında:

yüzünün yumuşağlığından donunun ağı hic ğurumamağ: Yumuşak huylu olunması sebebiyle çevredeki insanlar tarafından sürekli sömürülmek.

Kıbrıs ağızlarında paralel yapıdaki kurucu öğelerin bir eylemliğe bağlanmasıyla oluşmuş deyimler de vardır. Bu deyimlerde kurucu iki öbekten ilki yüklemine yitirmekte, kendinden sonraki paralel yapıdaki öbeğin yüklem görevindeki eylemine bağlanmaktadır.

Eylemlilik öbeği biçimindeki deyimleri kendine özgü bir iç dizgeye (cümle yapısına) sahip olduğunu kabul ederek üstte verilenlerin yapıcı basit cümle biçiminde olduğu söylenebilir. Ancak, bağımlı sıralı cümle biçimindeki eylemlilik öbekler de vardır. Deyimi oluşturan bağımlı sıralı cümle içinde her iki tarafın öğelerinden biri

ortak olduğu kadar anlam açısından da kendi aralarında ilişkilidirler (Atabay ve öte. 2003: 109).

306. başına darağ, g...üne y.... aramağ: Zor olan sorunlara çözüm aramak.

307. basınan göğü, s....inan dünyayı diremeg: Kendini çok güçlü görmek.

308. dili ağzına, ağzı da diline uymamağ: Geçmişte olan, ya da yaşanan durumla ilgisi olmayan sözler söylemek. Doğru yargı ortaya koyamamak.

309. eşeği s....ıynan, deveyi havurduynan yemeg (ST: Deveyi havuduyla yutmak): Büyük çapta hırsızlık yapmak.

310. gulağının duyduğunu başkasının gulağına, gözünün gördüğünü başkasının gözüne vermeg: Başkalarının arasını açacak, geçimsizlik yaratacak biçimde söz taşımak.

311. pireyi gözünden, deveyi dizinden vurmağ (ST: Pireyi gözünden (çakalı dizinden) vurmak): Çok güç ve olasılığı çok düşük olan işleri ustalıklı yapmak. Attığını vuran iyi nişancı olmak.

Deyimler içinde eylemlik ve ad öbeği biçiminde kullanılanların çoğu, cümlede bir öge gibi (sözcük değerinde) kullanılır. Ancak, cümle biçiminde olan ve tek başlarına cümleden bağımsız olarak yargı bildiren deyimler de bulunur. Kıbrıs ağızlarındaki bu türden deyimler ad ve fiil cümleleri hâlinindedir.

312. gulağdan dolma: Doğruluğu kuşku götürün ve başkasından işitilen söz.

Üstteki deyim bir eylemlik öbeği olmakla beraber yapıca diğer sıralananlardan ayrılır. Diğer öbeklerde öbeğin ana unsuru durumundaki fiil tek başına eylemlik durumdayken, cümle içinde düşmekte, deyim kurulan cümledeki bağlama göre farklı kip ekleri kabul edebilmektedir. Bu deyimde ise ad öbeklerinde olduğu gibi bir kişinin durumu, davranış biçimi vb. betimlenirken mastar eki öbekte kalıplaşmakta, düşmemektedir. Başka bir deyişle bu deyim çekime girmez.

C. Ad cümlesi biçimindeki deyimler:

C.1. Basit cümle yapısında:

C.1.1. Bildirme cümlesi biçiminde:

Bildirme cümlesi biçiminde oluşan bu deyimlerde de deyim oluşturulan ilk sözcük çoğunlukla bir organ adıdır.

Deyimin kurucu ögesi olan yüklem görevindeki sözcük ‘var’ koşacı olabileceği gibi ekli/ eksiz üçüncü kişi bildirme durumunda bir ad da olabilir. Olumluluk bildiren ‘var’ koşacıyla kurulduğu belirlenen deyimler şunlardır:

313. Başınığ üsünde yeri var (ST: Başının üstünde taşımak/ yeri olmak): Birine çok değer veren kişi.

314. Gözü var: Kıskançlık duygusu oldukça öne çıkmış ve bu nedenle çevresine zarar verdiği inanan kişi.

Yüklemi eksiz üçüncü kişi bildirme durumunda olan deyimler ise ‘var’ koşacıyla kurulanlara göre çok daha fazladır. Bu yapıdaki deyimler:

315. Ağlı dokuz ğarış havada: Gerçekleri görmeyip, düş aleminde yaşayan (kişi).

316. Ayağ ayağ üsünde: Geçim sıkıntısı çekmeyen sağlıklı kişinin neşesi.

317. Ayağı benzinde: İşleri yolunda (kişi).

318. Bed beñiz sarı leymon: Korku, endişe ya da utançtan yüzünün rengi sararan (kişi).

319. Boy pos yerinde: Çok yakışıklı (kişi).

320. Burnuna ğadar dolu: Patlama noktasına gelmiş çok sinirli (kişi).

321. Dişine ğörem: 1.Yenilebilecek kadar yumuşak ve gevşek olmak. 2.Gücünün yetebileceği (kişi).

322. Edleri bığıl bığıl: Oldukça şişman ve sağlıklı (kişi). (krş. Edleri boğul boğul)

323. Edleri boğul boğul: (bkz. Edleri bığıl bığıl)

324. Edleri panca panca: Yatalak hastalık sonucu derinin erimesi.

325. Eli açğ: Çevresindekilere cömert davranan (kişi).

326. Eli ğolu uzun: Sözü geçen güçlü (kimse).

327. Ğaba döşeg a... havası: Çok soğuk ve ayazlı gün ya da gece.

328. Ğarnı şıfıd çarşısı: Başkaları için sürekli olumsuz yargılar koyan hile ve düzen içerisindeki (kişi).

329. Gözü göynü toğ (ST: Gözü tok): Mal mülk edinme hırsı taşımayan (kişi).

330. Gözü ğulağı kirişde: Dikkatle bekleyen (kişi).

331. İki eli bir daş altında (ST: İki ayağını bir pabuca koymak): Bir işi ivedice bitirmesi için kişiyi sıkıştırıp şaşkırtmak.

332. İki yüzlünün biri (ST: İki yüzlü): Özü sözü bir olmayan (kişi).

333. Kelle ciyer beş oğğa: Çok zayıf kişi.

334. Köpeg gibin dili bir ğarış dışarıda: Çok fazla yorgun (kişi).

335. Körünj da isdediği iki göz (ST: Körün istediği bir göz, Allah verdi iki göz.): Diledikleri istedikleri fazlasıyla eline geçen (kişi).

336. Sandıgdaki sepedeki sırtında: Çok soğuk günlerde yoksul kişilerin ısınmak için bütün elbiselerini giymeleri.

337. Tüyleri biz biz (ST: Tüyleri diken diken olmak/ Tüyleri ürpermek): Herhangi bir nedenle kılları dikilmiş kişi. Korku veya tiksinti gibi duygular karşısında oluşan vücut tepkisini anlatan bir deyim.

338. Yüzü suyu hürmetine: Duyulan saygı karşılığı yapılan iyiliği anlatmak için kullanılan söz.

339. Yüzünden düşen biğ parça: Pek somurtkan veya yüz ifadeleri donuk (kişi).

Olumsuzluk bildiren ad cümlesi biçimindeki deyimlerde yüklem bu görevi üstlenen ‘yok ve değil’ koşaçlarıdır.

340. Ağlı yar deyil (ST: Aklı başına yar olmamak): Tutarsız, düşüncesiz eylem koyan (kişi).

341. Gözünüñ anbarı yoğdur: İlginç, çekici ve güzel olanlara bakmaya doyamayan (kişi).

342. İşlemeye g...ü yoğ: Yaşam kavgasında canını sıkıya koymayan dirençsiz, kararından dönen (kişi).

343. Yüzünün ardı önü belli deyil: Ne yapacağı pek belli olmayan (kişi).

C.1.2. Soru cümlesi biçiminde:

344. G...üñ sıkı [mı]?: Yüreksiz kişiye söylenen deyim.

345. G...ünün ğicisi [mi] var?: Gereksiz eylemlere karışmış ya da karışmak isteyen kişiye bunun hiçbir anlamı olmadığını ifade etmek için kullanılan deyim.

C.2. Sıralı cümle yapısında:

Bu deyimler de kurucu öğelerinden yüklem esas olarak sınıflandırılabilir. Bu açıdan yüklem yerine, anlamına ve görevine göre de niteliklerini göz önünde bulundurarak ilgili başlık altındaki deyimler kendi içinde şu özellikleri taşır:

Her iki yüklemi de olumluluk bildiren ‘var’ koşacıyla oluşmuş, kurallı tümce biçiminde:

346. Ağzı var, bağı var: Rüşvet yemeye eğilimli (kişi).

347. Bacağ gadar boyu var, türlü türlü huyu var: Kendinden beklenmeyecek derecede zor işleri başarabilen kısa boylu veya yaşı küçük (kişi).

Her iki yüklemi de eksiz üçüncü kişi bildirme durumunda deyimler de belirlendi. Bu deyimler olumlu, kurallı cümle biçimindedir:

348. Akıl marangoz, fikir cicoz: Akılsız kişiler için söylenen deyim.

349. Ed da elinde, bıçag da [elinde]: Varlıklı, güçlü kuvvetli ve istediğini yapabilen (kişi).

350. El bağı, ciyer dağı: Güçsüzlüğün getirdiği umursamazlık.

351. El elde, baş başda: Ne artmak ne de eksilmek. Kazanılanla yitirilenin denkliğini anlatan deyim.

352. Ele pişmiş, ona gurtarılmış: Herkesten farklı olmamasına karşın özel ilgi gören (kişi).

353. Eli elinde, eli g...ünde: Cinsel ilişkiye düşkün çiftlerin durumunu nitelleyen deyim.

354. Ğarnı toğ, sırtı bütün: Gereksinimleri sağlanan esenlikteki (kişi).

355. Gözü gözüne, g...ü g...üne [denk]: Kötülükte birbiriyle denk olmak.

356. Saçı saçaklı, göcağarı dudağı: Genç olmasına karşın yaşlı görümlü bakımsız kadın ya da kız.

Kurucu taraflardan biri olumlu diğeri olumsuz olan şu deyimler de ilgi çekicidir:

357. A... var, ğamı yoğ: Sorunların çözümünde cinselliğini kullanan (kadın).

358. Dili var, lisanı yoğ: Etliye sütlüye karışmayan uysal (kişi).

Her iki tarafı ‘ne...ne’ bağlaçlarıyla bağlanarak olumsuzlaştırılmış, eksiz üçüncü tekil şahıs bildirme durumunda olan kurallı tümce biçimindeki deyimler:

359. Ne baş belli, ne ayak [belli]: (Bkz. Ne başı belli, ne gıcı [belli])

360. Ne başı belli, ne ğ..ı [belli]: Yöneteni, yönetileni belli olmayan iş yeri.

361. Ne elinde, ne dilinde: Başarısız olmayan yeteneksiz, bilgisiz, beceriksiz (kişi).

D. Fiil cümlesi biçimdekiler:

D.1. Basit cümle biçiminde:

Bildirme cümlesi biçimindeki deyimler de kurucu öğelerinden yüklem görevindeki eylemin hangi zaman kipine göre çekimlendiğine göre şöyle ayrılabilir:

D.1.1. Bildirme cümlesi biçiminde:

Bu deyimlerde yüklem görevini üstlenen kurucu unsurun hangi kipte olduğuna göre deyimler sıralanabilir.

Üçüncü tekil kişi belirli geçmiş zaman kipinde çekimlenmiş:

362. Allah akıl dağıdırkana onu bubası eşşeg suvarmaya yolladı: Akılsız ve düşüncesiz (kimse).

363. Bu ğuru ğafaya bir mezar tahdası deymedi: İyi kötü günler görüp her çeşit deneyimi elde etmiş kişinin durumunu ifade ederek kullandığı deyim.

364. Kör gözleri beni körledi: Kişinin sevmediği birinin olumsuz ve kötü işler için kendisini seçmesi.

Geniş zaman kipinde çekimlenenler:

365. Beni bir gözünan göreni, ben iki gözünan görürüm: Daha önce kendisine iyilikte bulunulan kişinin ona fazlasıyla karşılık vermesi anlatan deyim.

366. Ğafa isder dayansın: İstenilmeyen gürültü veya anlamsız sözler işitmek zorunda kalmayı anlatan bir deyim.

D.1.2. Soru cümlesi biçiminde:

Bu deyimlerin bir bölümü görev açısından soru cümlesi biçimindedir. Kıbrıs ağızlarında soru, genellikle soru eki kullanılmaksızın vurgu ile gerçekleşir. Belirlenen bu tür deyimlerde de genellikle soru ekinden değil, vurgudan yararlanılarak soru tümcesi biçiminde deyimler oluşturulmuştur. Bu özellikteki deyimler şunlardır:

367. Eli g...üne [mi] ğaşdı?: Bunu neden o yapmıyor anlamında terslemek amaçlı söylenen deyim.

368. G...üne [mi] düşdü?: “Öyle cesareti, yüreği var mı?” anlamında kullanılan deyim.

369. G...üñ yer [mi]: “Olayların üstesinden gelecek kadar yürekli misin?” anlamında deyim.

370. Haddine, g...üne [mi] düşdü? (ST: Haddi/ haddin varsa): (Bkz. G.....üne [mi] düşdü)

371. Onuñ a...ında elegtirig [mi] yanar?: “Onun cinsel istekleri herkesten fazla mı?” anlamında kullanılan deyim.

372. Rahad g...üne [mi] baddı? (ST: Rahatı kışına batmak): Yaşanılan rahat durumun değerini bilmemek.

373. S...iynan göğü [mü] diregler?: Kişinin çok büyük yaptırım erki ve gücü olmadığını bildirmek amacıyla kullanılan deyim.

D.1.3. Emir cümlesi biçiminde:

Tek örneği belirlenen bu yapıdaki deyim devrik cümle hâlinindedir:

374. Hoşd, g...üm diğnesin seni: “Ne söylersen söyle seni dinlemem.” anlamında kullanılan deyim.

D.1.4. Gereklilik cümlesi biçiminde:

Bilindiği gibi standart Türkçede gereklilik (-mAll) eki veya ‘gerek’ sözüyle karşılanır. Kıbrıs ağızlarında ise bu ‘luzum/lazım’ aracılığıyla sağlanır. Bu yapı Kıbrıs Türk ağızındaki şu deyim için de geçerlidir:

375. Yüzüne bağmağ için luzum on oğğa şarab içesiñ: Çok çirkin kişiyi anlatmak için kullanılan deyim.

D.2. Sıralı cümle yapısında olanlar:

Kıbrıs ağızlarında organ adı içeren sıralı cümle yapısındaki deyimler genellikle bağlaçsız sıralı yapıdadır. Sıralı cümle yapısındaki bu deyimler de onu oluşturan kurucu yüklemelerin hangi kipte olduklarına göre şöyle tasnif edilebilir:

Her iki tarafı da belirli geçmiş zamanda olan:

376. Dün a... yandı, böğün [mü] kokusu çığdı: Eski olumsuz olayları deşerek çevreye yarar yerine zarar verileceğini vurgulamak için kullanılan deyim.

377. Ğomşunun a...ı şişdi, ğaylesi sağa [mı] düştü: Kendini ilgilendirsin ilgilendirmesin her konuya karışan kimse.

378. Hıg dedi da burnundan düştü (ST: Hık/ hıh demiş burnundan düşmüş): Ana babaya çok benzemek.

379. S...inde bir parça nor gördü da g...ünü Cıkko'nun mandırası zanneddi/ S...inin ucunda bir parça nor gördü da g...ünü cikkonun mandırası zanneddi: Görgüsüz kişilerin en küçük kazanımları dahi çok büyük olarak değerlendirmeleri.

Her iki tarafı da geniş zaman kipinde olan:

380. Burnunun bokuna bağmaz, kimyonnu kebab isder: İstemleri ve beklentileri konumuna denk düşmeyen kişi.

381. Ele pişmiş, ona ğurtarılmış: Herkesten farklı olmamasına karşın özel ilgi gören kişi olmak.

382. Elleri hamur ovalar, gözleri dana ğovcalar: Dikkati dağınık, kendini işine veremeyen kişi.

383. Etim/ eti yenmez, derim/ derisi geyilmez: Albenili ve birine yarayacak yanı kalmamış, kişi.

384. Ğuş uşmaz, yılan bağırmı sürümez (ST: Kuş uçmaz, kervan geçmez): İssiz ve çok sapa kır yeri.

385. S...inden bir tel düşer, deler deryayı geçer: Çıkarları konusunda aşırı duyarlı olup, en küçük zararlara bile bağırıp çağırarak.

Her iki tarafı da emir kipinde olan:

386. Aş gözünü da, şafğ ğoy içine: Çevresindeki gerçekleri göremeyen kişilere daha dikkatli olmaları konusunda uyarı yollu söylenen deyim.

387. Ağlaman ağlaman, g.....üne ğabağ bağlaman: Sürekli ağlayıp çevresince alay konusu edilen kişiye söylenen deyim.

388. Yala avcunu da, daşşaların şişmesin: “Boşuna umutlanma, dileğin isteğin gerçekleşmez.” anlamında kullanılan deyim.

389. Yüzüne gül, ağızındakını al (ST: Yüzüne gül, anasını ağlat): Çevresindeki fırsatçı kişilere karşı koyamayacak kadar saf, iyi niyetli, haklarını koruyamayacak kadar uysal olan kişiyi anlatan deyim.

3. Kıbrıs Ağızlarındaki Deyimlerin Anlambilgi Özellikleri

Deyimlerin oluşumunda görülen en önemli anlam olayı anlam kaymalarıdır. Anlam kaymaları (aktarımları) ise başlıca şu yollarla gerçekleşir:

3.1. Deyim Aktarmaları:

Deyim aktarması, kavramlar arasındaki benzerliklerden yola çıkılarak birinin adlandırılmasında diğerinden yararlanma olgusudur. Kavramların adlandırılmasında anlatıma renk katan, özellikle soyut kavramlar için somutlaştırma yoluyla yeni anlam yolları açan deyim aktarmaları, böylece dilin yaratıcılık özelliğini örneklendiren bir anlam olayıdır (Subaşı 1988:24). Benzetme ve somutlama ile yakın ilişki içinde olan deyim aktarmaları içinde (benzeyen: araç, benzetilen: amaç, benzetme yönü: ilişki ögesi ve benzetme edatı) dört temel aktarım unsurunu barındırır. Ancak, bu öğelerin kullanımı incelendiğinde deyim aktarması yapısında belirgin olan bir başka özellik, amaç ve aracın tek bir görüntüsünün oluşu, bunlar arasındaki ilişkinin ise, oldukça uzak oluşu dikkat çekicidir (Subaşı 1988: 26).

Türkçede deyim aktarmaları yoluyla oluşan deyimlerin, bütün deyim tanımlarına tam anlamıyla uyduğu ve aynı zamanda birinci dereceden örnekler oldukları görülür (Subaşı 1988: 104). Türkçede benzetmeye dayalı kullanımlar olarak deyim yapılarının amaçladığı etkili ve kalıcı olma özelliği de bu tür deyimlerde kendini açıkça gösterir (Subaşı 1988: 105).

Deyim aktarmalarının farklı türleri bulunur. Esasını oluşturan aktarmalarda ise çoğunlukla kendisine benzetilen unsur durumunda olan insan veya dolaylı olarak vücudunun bir bölümü, bir organıdır. Kıbrıs ağzlarında bu gibi deyimlere şunlar örnek verilebilir:

- Bitkiden insana deyim aktarması yapılarak oluşturulmuş deyimler:

ğabağ ğafalı: ‘Anlama yetisi kıt’. (araç: ‘ğabağ’, amaç: ‘anlama yetisi kıt (kişi)’, ilişki ögesi: ‘büyük, yuvarlak, içi boş olma’ Ø, aracı unsur: ‘gibin’ Ø .

ğulumbura ğafalı ‘Anlama yetisi kıt’. (araç: ‘ğulumbura’, amaç: ‘anlama yetisi kıt (kişi)’, ilişki ögesi: ‘büyük yuvarlak bir başa sahip Ø, aracı unsur: ‘gibin’ Ø

- Nesneden insana deyim aktarması yapılarak oluşturulmuş deyimler:

ayna yüzlü ‘Güzel yüzlü kişi’. (araç: ‘ayna’, amaç: ‘yüz (kişi)’, ilişki ögesi: ‘güzellik, berraklık’ Ø, aracı unsur: ‘gibin’ Ø .

pul gözlü: Gözleri küçük (kişi). (araç: ‘pul’, amaç: ‘göz (kişi)’, ilişki ögesi: ‘küçüklük’ Ø, aracı unsur: ‘gibin’ Ø) .

bullla suradlı: Doğum özü ya da bir kaza sonucu yüzü yumru yumru olmuş kişi. (araç: bulla [bir çeşit ekmek], amaç: ‘kişi’ Ø, ilişki ögesi: ‘şekil’ Ø, aracı unsur: ‘gibin’ Ø)

- Hayvandan insana deyim aktarması yapılarak oluşturulmuş deyimler:

ğanad aşmağ ‘çok sevinme’ (araç: ğanad [kuş], amaç: ‘kişi’ Ø, ilişki ögesi: ‘bedensel hareketle durumu dışa vurma’ Ø, aracı unsur: ‘gibin’ Ø)

gigsi suradlı ‘Çirkin suratlı (kişi)’. (araç: ‘gigsi’, amaç: ‘yüz (kişi)’, ilişki ögesi: ‘çirkinlik’ Ø, aracı unsur: ‘gibin’ Ø .

ğurkuda suradlı ‘Alt çene kemiği uzun olan çirkin yüzlü kişi’. (araç: ‘ğurkuda’, amaç: ‘surat (kişi)’, ilişki ögesi: ‘çirkinlik’ Ø, aracı unsur: ‘gibin’ Ø .

mişaro suradlı ‘Çirkin yüzlü (kişi)’. (araç: ‘mişaro’, amaç: ‘surat (kişi)’, ilişki ögesi: ‘çirkinlik’ Ø, aracı unsur: ‘gibin’ Ø .

3.2. Ad Aktarmaları:

Ad aktarmasını sözlüksel anlamın ad değiştirdiği, yani göstergenin kavramı değil, kavramın, göstergesini değiştirdiği bir aktarım türü olarak açıklayabiliriz. (Sübaşı 1988: 28). Başka bir deyişle ad aktarması, anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, onun ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka kavramla dile getirilmesidir (Aksan 1999: 69).

Ad aktarmalarında araç olarak amaçla doğrudan ilişkili göstergeler kullanıldığından, araç ve amaç arasındaki ilişki deyim aktarmalarının tersine birbirine çok yakındır. Bu nedenle de algılanması diğer anlamsal olaylarla oluşmuş deyimlere göre daha arka planda kaldığı gibi anlatımdaki etkileri de deyim aktarmaları yoluyla oluşmuş deyimler kadar öne çıkmayabilir:

ayağ patırdısı ‘telaşlanarak gürültü yapma’ (Deyimlik anlam yapılanması içinde araç: ayak ‘temel anlamda’, amaç: patırtı Ø ‘temel anlamda’, ilişki yönü: Ø ‘telaşla ortaya konan eylem sonucu çıkan gürültü; parça bütün ilişkisi kurulmuş’).

bir ğarın, bir ğassığ ‘fazla kilosu olmayan, albenili’ (Deyimlik anlam yapılanması içinde araç: karın ve kasık ‘temel anlamda’, amaç: kişi Ø ‘parça bütün ilişkisi içinde kastedilmekte’, ilişki yönü: Ø albenililik).

elini dutub da adını yazdırmağ: ‘Birinin en temel bilgileri öğrenmesine yardım etmek’. (Deyimlik anlam yapılanması içinde araç: elini dutub da adını yazdırma eylemi ‘temel anlamda’, amaç: birinin en temel bilgileri öğrenmesine yardım

etmek Ø ‘parça bütün ilişkisi içinde kastedilmekte’, ilişki yönü: okuma yazmayı öğretme eylemi sırasında yazdırma işlemi).

pis gırdlağı ‘obur’ (Deyimlik anlam yapılanması içinde araç: gırtlak ‘temel anlamda’, amaç: kişi Ø ‘parça bütün ilişkisi içinde kastedilmekte’, ilişki yönü: pis olma).

sokumu bağazında ğalmağ: ‘Lokmayı çeşitli nedenlerle yutamamak’. (Deyimlik anlam yapılanması içinde araç: ‘bağazında ğalma’ eylemi ‘temel anlamda’, amaç: lokmayı çeşitli nedenlerle yutamamak Ø ‘parça bütün ilişkisi içinde kastedilmekte’, ilişki yönü: sindirmenin gerçekleşmesi sırasında yiyeceğin boğazdan geçiyor oluşu).

3.3. Somutlaştırma:

Türkçede soyut kavramların anlatımı sırasında, soyuttan somuta yönelme eğilimi ağır basar. Soyut kavramların dile getirilmesi sırasında, somut nesnelere benzetme veya somut olaylardan yararlanma yoluna gidilir. Bu yapılırken daha çok soyut kavramı baş, kaş, göz, kulak, burun, el, diz, ayak gibi vücut organları ile yapılan hareketlerle anlatma veya dış dünyadaki elle tutulur, gözle görülür çeşitli somut olaylara benzetme biçimi sıklıkla başvurulan yollar arasında sayılabilir. Soyutun somuta benzetilerek anlatımı olarak açıklanabilen somutlaştırma Türkçenin türetme yolları arasında önemli bir yer tutar.

İki temel anlam aktarımı içinde de kendini gösteren bu anlam olayının bunlar içindeki görevine baktığımızda, “ad aktarmasındaki araç-amaç yakınlığı nedeniyle deyim aktarması, etkileme gücü daha yüksek bir aktarma türüdür. Buna karşın ad aktarmasının, deyim aktarmasında bulunmayan ilgi çekici bir özelliği; soyut kavramları somut kavramların göstergelerinden yararlanarak sunması ilgi çekicidir (Subaşı 1988: 29).

Kıbrıs Türk ağzında standart dilde de olduğu gibi göstergelerin seçimi konusunda somutlaştırmaya yönelik eğilim yüksektir:

göd dönmeğ ‘Sırt çevirmek, önemsememek, değer vermemek.’ (bkz. 123)

göz aşdırmamağ ‘eylem koyma fırsatı vermemek’ (bkz. 133)

3.4. Benzetme:

Bir nesnenin, varlığın niteliğini daha güçlü, daha etkili biçimde anlatmak üzere bir başka nesneden, daha belirgin niteliği olan bir varlıktan yararlanma eğilimi olarak açıklanabilen benzetme (Aksan 1998: 111) standart dildeki deyimlerde olduğu gibi Kıbrıs ağzlarında da deyimleşmede baş vurulan bir anlam olayıdır:

gözleri bubburis gibin olmağ: Hastalık, uykusuzluk ya da yorgunluk nedeniyle ölgün bakışlarla bakmak. (bkz. 283)

gözleri tekerleg gibin dönmeğ: Çok fazla sinirlenmek. (bkz. 285)

suvanıñ göbeği/ s...i gibin ortada ğalmağ (ST: Sipsivri kalmak): Yapayalnız kalmak. (bkz. 254)

cingane y....ı gibin: Her an hazır durumda olan (kimse). (bkz. 64)

durna gözü gibin: Berrak, saydam ve parlak görünümlü (nesne). (bkz. 65)

züğürd büzüğü gibin: Susmak bilmeyen (kişi). (bkz. 66)

Bu deyimlerde ortak yön benzetme yoluyla deyimleştirmeye gidilirken benzetme edatı olarak ‘gibin’in kullanımıdır. Kimi zamansa benzetme edatı bulunmayan örneklerle de karşılaşabiliriz. 45, 48, 53, 162, 163, 286, 314 ve 350 numaralı deyimler bu türdendir.

4. Kıbrıs Ağızlarında ve Türkiye Türkçesindeki Deyimler Arasındaki İlişkiler

Kıbrıs ağızlarında kullanılan deyimlerin bir bölümü standart dildekilerle ortaktır. Fakat, Kıbrıs ağızlarının ses veya biçim özellikleri nedeniyle kimi değişimlere uğrayan deyimler de vardır. Bunun yanında kurucu öğelerinden biri/birkaçı değişenler vb. de görülür:

- Organ adı bir başka organ adıyla değişebilir. Fakat, bu deyimlerde dillendirilmek istenen kavram yine aynıdır. Başka bir deyişle deyim anlamında belirgin bir farklılaşma yoktur:

ST: ağzından kaçırmak

KA: dilinden kaçırmağ

ST: içinin yağı erimek

KA: yüreğinin yağı erimeğ

ST: ağız alışkanlığı

KA: dil alışkanlığı

- Organ adı değişebileceği gibi anlatılmak istenen kavram için başka aynı eylemle beraber başka eylemler de kullanılan:

ST: surat asmak

KA: yüz asmağ/ endirmeg/ düşürmeg / eymeg

- Aynı organ adları kullanılmasına rağmen dillendirilmek istenen kavram için başka ad veya eylemlerden yararlananlar:

ST: başından savmak

KA: başından çıkardmağ

ST: kafasını ezmek

KA: ğafasını ğırmağ

ST: kafa şişirmek

KA: ğafa padladmağ

ST: kafa şişirmek

KA: ğafa ütülemeg

ST: dilinin bağı çözülmeğ

KA: diliniñ bağı goyvermeg

ST: gözü dönmek; gözü kararmak

KA: gözü ğararmağ

Bu deyim ST'deki iki ayrı deyim bünyesinde topladığı görülür.

ST: çenesi durmamak

KA: çenesi çeliglenmeg

ST: yüreği ezilmek

KA: yüreği ovunmağ/ tayfalmağ

ST: gözleri(ni) fal taşı gibi aç(ıl)mak

KA: gözleri armud gibin atılmağ

- Türü değişmiş olan deyimler de vardır. ST'de eylemlilik öbeği yapısındaki bir deyim KA'da ad öbeğine, fiil veya ad cümlesine dönüşebilir. Buna bağlı olarak ilgili deyimlerin aralarında küçük anlam farklılıkları da meydana çıkar:

ST: içli dışlı olmak

KA: işli dişli, sarımsağ başlı

ST: rahatı kıcına batmak

KA: rahad g.....üne [mi] baddı?

ST: akli başına yar olmamak

KA: ağı yar deyil

ST: tüyleri diken diken olmak/ Tüyleri ürpermek

KA: tüyleri biz biz

ST: başının üstünde taşımak/ yeri olmak

KA: başının üsdünde yeri var

- KA'daki kimi deyimlerde söz kadrosunun genişletilmeye veya daraltılmaya gidildiği de olur. Böylelikle anlatılan kavramın daha da pekiştirilmeye veya zayıflatılmaya çalışıldığı görülür:

ST: pıreyi gözünden vurmak

KA: pıreyi gözünden, deveyi dizinden vurmağ

ST: baklayı ağzından çıkartmak

KA: dilinin altındaki bağlayı çıkardmağ

ST: gözü tok

KA: gözü göynü toğ

ST: deveyi havuduyla yutmak

KA: eşeği s...iynan, deveyi havurduynan yemeg

ST: kıcıyı yırtmak

KA: g...ünü yırtıp başına şafğa geymeg

ST: dili uzamak

KA: dili çoğ uzamağ/ böyümeg

- Deyimlerin kurucu öğeleri bazen de düzenleniş bakımından değişim uğramıştır. Deyimi oluşturan kurucu unsurlar aynı kavramı karşı-

lamak üzere bir araya gelse de standart dildekinden farklı çekimlere girer:

ST: bir kulağından girer, öbür kulağından çıkar

KA: bir gulağından girib obir gulağından çığmağ

ST: göze batmak

KA: gözüne badmağ

ST: bir parmak üstünde çevirmek

KA: bir barmağda oynadmağ

ST: bıyık altından gülmek

KA: bıyığ altı gülümsemeg

ST: sipsivri kalmak

KA: suvanın göbeği/ s...i gibin ortada galmağ

- Standart dildeki karşılığıyla aynı kavramı dillendirmesine rağmen görünümü baştan sona değin değışime uğrayan, yeni bir görünüme ulaşan deyimler de bulunur:

ST: iki ayağını bir pabuca koymak

KA: iki eli bir daş altında

ST: el kazanıyla aş kaynatmak

KA: el s...iynan gerdeğe girmeg

ST: öküz altında buzağı aramak

KA: sigde kemiğ aramağ

Standart dildeki deyimlerle ortak olanlar yanında, sadece Kıbrıs ağızlarına özgü deyimler de vardır. Diğer yandan Türkiye Türkçesinin standart dil haricinde, diğer ağızlarla ortaklaşan deyimleri farklı coğrafyada yaşayan Kıbrıs Türkü'nün bağlı olduğu dil birliğiyle geçmişten gelen ilişkilerini göstermesi bağlamında dikkate değerdir. Hemen hemen bu deyimlerde de standart dildekilerle arasında olan farklılıklara benzer farklar kendini ortaya koyar. İçinde organ adı barındıran bu tür ortak deyimlere şunlar örnek verilebilir:

- KA:** eli verib dirseği çekmek
NA: eli verip dirseği geri çekmek.
KA: şeytanın g...üne barmağ admağ
NA: şeytanın g...üne anahtar uydurmak.
KA: köpeğin g...üne sokub çıkardmağ
MA: itin g...üne sokub çekmek.
KA: el s...iynan gerdeğe girmek
KŞA: el ağzıyla ayran içmek
IA: el ağzıyla çorba içmek
SA: el ağzıyla kuş tutmak
MA: el s...iynen aygırlık itmek.

Anadolu ağızları içinde birok varyantı belirlenen bu deyim, standart dilde ‘el s...iyle gerdeğe girilmez’ biçiminde bir atatsözü olarak kullanılır.

- KA:** gulağının böcüsünü öldürmek
GA: kulağının böcüğü ölmek.

4. Sonuç

Türklerin eyleme dayalı yaşamı Kıbrıs Türk deyimlerine de yansımıştır. Yapıca eylemlik öbeği biçimindeki deyimlerin ad öbeği biçimindekilere göre sayıca çokluğu bunun bir kanıtıdır. Bu deyimler içinden ad öbeği biçimindekilerde genellikle organ adı nitelenen öge (deyimin ikinci unsuru) konumundadır. Basit eylemliklerdeyse grubun ilk unsuru haline gelen organ adı özne, nesne vb. görevlerdedir.

Eylemlik öbekleri barındırdıkları öge sayısına göre en az iki kurucu unsurdan oluşmakla beraber, üç veya daha fazla öge de barındırabilmektedir. Eylemlik öbeği kuruluşundaki deyimlerde, deyimler kısa ve özlü anlatımlar olduğu için yalnızca iki öğeden oluşmaların sayısı oldukça fazladır.

Ad öbeği biçimindeki deyimlerde esas alınan kişidir. Kişinin dış görünümü, algı becerisi vb. deyim yoluyla anlatım bulmuştur. Eylemlik öbeklerdeyse hedef genellikle bir davranış biçimini, eylemi anlatmaya yöneliktir.

Cümle yapısındaki deyimler (kendi içlerinde yargılı olanlar) incelenirken yüklem esas alınmıştır. Yüklemin fiil veya addan oluşuna göre iki ana kola ayırdığımız

cümle yapısındaki deyimlerde yüklem yeri, görevi, anlamı vb. nitelikleri de farklı açılardan değerlendirilerek gruplandırma yoluna gidilmiştir. Sonuçta, bu deyimlerde belirli cümle formlarının kullanımı karşımıza çıkmıştır. Bu deyimlerde genellikle bir dış görünümün betimlemesi, bir olayın mecazi yollu nakli deyim üslup özelliği hâline gelmiştir.

Kıbrıs ağızlarındaki deyimlerde, günlük konuşma dilinin aksine, söz dizimi kurallıdır. Bilindiği gibi Kıbrıs ağızlarında devrik cümle yaygındır. Bu durum deyimlerde Türkçenin doğal yapısına bir kalındığına ve ondan önemlisi deyimlerin oluşumundaki kalıplaşmaya bağlanabilir.

Kıbrıs ağızlarında kelime türetmede organ adları pek fazla kullanılsa da kavramlaştırmada deyim bir kurucu ögesi olarak görev alması oldukça önemlidir. Türkçede somutlaştırmanın güzel örnekleri olan deyimlerde, organ adlarının kişinin iç dünyasını ele veren birer öge olarak araç edinilmesi deyimlerde geçen organ adlarını sayıca kabarık hâle getirmiştir.

Organ adı barındıran deyimler yaklaşık üç yüz doksan tanedir. Önceden yapılan incelemelerde farklı özelliklere sahip beş bin civarında deyim Kıbrıs ağızlarında yer edindiği tespiti göz önünde bulundurulursa, bu sayı hiç de yadırganacak düzeyde değildir. Organ adıyla oluşturulan Kıbrıs ağızlarına özgü sözcükler (terimler, yer adları vb. dahi) yüz elli civarındadır. Bu da gösteriyor ki Kıbrıs ağızlarında organ adlarının kavramlaştırmada en çok kullanım sahası deyimlerde dir.

Kıbrıs ağızlarında kavramlaştırma için doğadan insana deyim aktarmalarının her türüne, benzetme ve somutlaştırmalara rastlanır. Esas olarak bu sadece Kıbrıs ağızlarında değil, Türkiye Türkçesinde de böyledir.

Deyimlerde kalıplaşma olsa da kimi örneklerde aynı kavramın karşılığı olarak deyim kurucu unsurlarından biri olarak organ adı, yakın anlamlı bir başka organ adıyla değişmeli (bağrı delinmeg / bövrü delinmeg) de kullanılabilir. Aynı ağız içinde böyle değişiklikler görülürken Kıbrıs ağızlarındaki deyimlerle Türkiye Türkçesindekiler arasında farklılıkların olması doğaldır. Asıl önemli olan deyimlerin Kıbrıs Türkü'nün Anadolu insanıyla dil birliğini farklı coğrafyada sürdürebilme başarısını göstermesidir.

İncelemenin en önemli bulgularından biri, Kıbrıs Türkü ve Anadolu insanı arasındaki kültür bağının deyimlerden hareketle izlenmesidir. Anadolu ağızlarıyla aynı dil birliğine bağlı, fakat ayrı coğrafyada yaşayan Kıbrıs Türkü'nün deyimlerinde, içinde bulunduğu coğrafyanın izleri, yaşam biçimi, örf ve adetleri görülür. Birçok

deyimde, Kıbrıs insanının yaşamından izleri takip ederek Anadolu insanıyla kültür bağıını koparmayışına tanık oluruz.

Kavramlaştırma açısından çirkin veya kötü olanı ‘surat’; suskunluk veya aksini anlatmak için ‘ağız’; idrak etme, zeki olma için ‘gafa’ gibi organların kullanması da deyimler içinde bunların rastgele değil, bilinçli şekilde seçildiğinin kanıtıdır.

6. Anlam Olaylarına Göre Deyimler Dizini

Deyimler yapı özelliklerine göre incelenirken numaralandırılarak sıralanmıştır. İncelemenin bu bölümünde deyim ve ad aktarmalarıyla oluşan deyimler sayıca geneli kapsadığından iki başlıkta ve alfabetik bir dizinle verilmiştir. Böylelikle bu alfabetik iki dizinden hareketle istenen deyim yapı özelliği ve sözlük anlamı görülebileceği gibi, hangi anlam yoluyla oluştuğuna da birbiriyle ilişkili, ancak iki bağımsız bölümde ulaşılabilecektir. ©

6.1 Ad Aktarması Yoluyla Oluşan Deyimler Dizini

Ağlı yar deyil 340.
 ağlının içi 1.
 ağızdan hürmed edmeg 214.
 ağızlı yüzlü gönüşmeğ 232.
 ağızlı yüzlü iki laf edememeg 292.
 Ağlaman ağlaman, g...üne gabağ bağlaman 387.
 ağzı ağsülemen olmağ 263.
 ağzına bağmağ 176.
 ağzından sözü kerpeteninan çıkarmağ 305.
 ağzını açarkandan ağzına girmeg 251.
 ağzının payını vermeg 16.
 akıl fukarası 3.
 Allah akıl dağıdırkana onu bubası eşşeg suvarmaya yolladı 362.
 alınının şakına vurmağ 203.
 A...ı var, gamı yoğ 357.
 arkasını tokuşlamağ 146.
 Aş gözünü da, şafğ göy içine 386.
 Ayağ ayağ üsdünde 316.
 ayağ patırdısı 6.
 ayağı yerden kesilmek 262.
 barmağ yalamağ 114.
 başına bir mezar tahdası deymemeg 287.
 başına çullanmağ 181.
 başına/ üsdüne üşüşmeg 184.
 başından aşğın işlennan uğraşmağ 204.
 başından üç gurus çevirib da vermeg 220.
 başının etini yemeg 166.
 Başının üsdünde yeri var 313.
 bel bügmeg 116.
 Beni bir gözünan göreni ben iki gözünan görürüm 365.
 bıyığ altı gülümsemeg 229.
 bir ğarın, bir ğassığ 69.
 bir ğarış suradlı 71.
 bir ğılına bilem zarar vermemeğ 239.

bir ğulağından girib, obir ğulağından çığmağ 252.
 birbirlerinin ayağlarına basmağ 205.
 Boy pos yerinde 319.
 boyuna posuna bağmamağ 210.
 burnuna ğadar doymağ 216.
 burnunun dibinde 2.
 can ciyer ahbab 68.
 çenesi düşmeg 78.
 daban ğaldırmağ 129.
 d... kirası almağ 148.
 delilennan baş ğırmamağ 294.
 dil alışğanlığı 9.
 dili ağzına girmemeg 295.
 dili ağzına, ağzı da diline uymamağ 308.
 dili çoğ böyümeğ/ uzamağ 265.
 dili çoğ uzamağ/ böyümeğ 266.
 Dili var, lisanı yoğ 358.
 dilini düvümlemeg 156.
 dilini yudmağ 157.
 dirseg keyfi yadmağ 230.
 Dişine görem 321.
 dişinin ğovuğunu doldurmamağ 168.
 diz hağğı almağ 140.
 dörd ayağını uzadıb yadmağ 221.
 dörd göz arasında böyümeğ 211.
 Ed da elinde, bıçağ da [elinde] 349.
 Edleri bığıl bığıl 322.
 Edleri boğul boğul 323.
 Edleri panca panca 324.
 El elde, baş başda 351.
 Ele pişmiş, ona ğurtarılmış 352.
 Ele pişmiş, ona ğurtarılmış 381.
 Eli açığı 325.
 eli avcuna deymemeg 296.

eli ayağı bir yere durmamağ 297.
 eli egmeg dudmağ 268.
 Eli elinde, eli g...ünde 353.
 Eli ğolu uzun 326.
 eli olduğunda/ deydüğünde yabmağ 222.
 eli uzun 58.
 elinden geleni arkasına goymamağ 299.
 elleri yılmaz 57.
 Ğaba döşeg a... havası 327.
 Ğafa isder dayansın
 ğafası mangos 59.
 ğafası basmağ 80.
 ğafasına dang edmeg 215.
 ğafasını ğalıblamağ 158.
 ğafasını ğırmağ 159.
 ğan görmeğ 120.
 ğan irin olub ağmağ 224.
 ğan sışradmağ 131.
 ğanı ğanınan yıkamağ 258.
 ğanına susamağ 187.
 ğarın doyunca s...i omza vurmağ 301.
 ğarını aşlığdan davul çalmağ 304.
 Ğarını benden/ ondan ağırrı 366.
 ğarını dıka basa dolmağ 269.
 Ğarını toğ, sırtı bütün 354.
 ğızıl edden, sarı boğdan çıkardmağ 212.
 göbeği paraynan kesilmeg 298.
 g... begcisi 11.
 g... içim ğadar evde yaşamağ 213.
 g... üsdü oturmağ 231.
 g...den bacalı 43.
 g...den terlemeg 202.
 g...ü gidib gelmeg 272.
 g...ü terlemeg 84.
 g...üne baka baka gidmeg 225.
 g...üne barmağ admağ 244.
 g...üne girmeg 189.

G...ün yer [mi] 369.
 G...ün sıkı [mı]? 344.
 göynü çekmeg 86.
 göz banyosu yabmağ 142.
 göz edmeg 124.
 göz pınarları gurumağ 143.
 gözlerinden uyku ağmağ 247.
 gözlerini gezdirib durmağ 162.
 gözü almağ 87.
 gözü bakıb, dili söylememeg 300.
 gözü dudmamağ 88.
 Gözü göynü toğ 329.
 Gözü gözüne, g...ü g...üne [denk] 355.
 Gözü ğulağı kirişde 330.
 gözü seyirmeg 90.
 gözü sulu 54.
 gözü yılmağ 91.
 gözüne badmağ 190.
 gözünün şafğını kesmeg 170.
 ğulağ arđ edmeg 144.
 Ğulağdan dolma 312.
 ğulağları gısıb bağmağ 226.

ğulağı sağ 60.
 ğulağına ğurşun ağmağ 248.
 ğulağının duyduğunu başğasının ğulağına, gözünün gördüğünü başğasının gözüne vermeg 310.
 ğulağının böcüsünü/ ğurdunu öldürmeg 172.
 Ğuş uşmaz, yılan bağrını sürümez 384.
 ğuyruğu tidremeg II. 94.
 güneş yüzü gösdermemeg 145.
 içi ürpermeg 95.
 içi ürpermeg 95.
 işin belini ğırmağ 173.
 İşlemeye g...ü yoğ 342.
 Kelle ciyer beş oğğa 333.
 masğara suradlı 28.
 Ne baş belli, ne ayağ [belli] 359.
 Ne başı belli, ne ğıcı [belli] 360.
 Ne elinde, ne dilinde 361.
 oturduğunda ayağları yere deymeg 302.
 ölü b.... 52.

pürçüğü ağarmag 96.
 Rahad g...üne [mi] baddı? 372.
 Saçı saçaklı, ğocağarı dudağlı 356.
 sağ elinden sol eline emniyedi olmamağ 288.
 Sandığdaki sepeddeki sırtında 336.
 suratıynan dövmeğ 218.
 şiribilla gözlü 41.
 tüy admağ 126.
 Yala avcunu da, d...ların şişmesin 388.
 yüreg tazelemeg 127.
 yüreği bal vermemeg 281.
 yüreği ğağmağ I 98.
 yüreği ğarışmağ 99.
 yüreği ovunmağ/ tayfalmağ 100.
 yüzü döğmeğ 101.
 Yüzü suyu hürmetine 338.
 Yüzüne gül, ağızındakını al 389.
 zihni açığ 63.

6.2. Deyim Aktarması Yoluyla Oluşan Deyimler Dizini

ayağ bağı 5.
 büzzüg ğorkusu 7.
 deve gözü 8.
 sol daşşığı 12.
 ayna yüzü 13.
 bulla suradlı 14.
 burğu gözlü 15.
 ğazan ğafalı 16.
 ğozobulla ğafalı 17.
 ılığdır ayağı 18.
 kecefe bacağı 19.
 onnuğ ağızlı 20.
 pul gözlü 21.
 palüze suradlı 22.
 seped suradlı 23.
 çekic dilli 24.
 küreg dilli 25.
 lenger ağızlı 26.
 manğal yüregli 27.

yalağ ağızlı 29.
 bağla suradlı 30.
 ğabağ ğafalı 31.
 ğulumbura ğafalı 32.
 işli dışlı, sarımsağ başlı 33.
 pıradsa bıyığlı 34.
 eşşeg ğafalı 35.
 ğigsi suradlı 36.
 ğurkuda suradlı 37.
 maymun suradlı 38.
 mişaro suradlı 39.
 şafğayıc/ şakayığ gözlü 40.
 ğil burnulu 42.
 biddağa ğafalı 44.
 dadsız suradlı 46.
 gevreg gödlü 47.
 serin yüregli 49.
 eği surad/ yüz 50.
 ğuru ğafa 51.

ğarnı büyüğ 55.
 göbegleri bitişig 56.
 yüreği serin 62.
 g...ünün ğara deliği 67.
 ince belli, oğlafi ğuyruğlu 70.
 elden düşmüş ğarı 72.
 sig kapan halayığ 73.
 ağıl/ ğafası sığmağ 74.
 bağı delinmeg 75.
 boynuzu cıvalamağ 76.
 çenesi çeligenmeg 77.
 ğafası almağ 79.
 ğafası ğaynamağ 81.
 ğafası tokuşmağ 82.
 ğanı ğabarmağ 83.
 g...ü yanmağ 85.
 gözü ğararmağ 89.
 ğulagları düşmeğ 92.

yüreği ğağmağ 98. II
 ağı sulanmağ 102.
 ayağı kesilmeg 103.
 burnu sürtünmeg 104.
 yüreği çözülmeg 105.
 burnunun direği ğırılmağ 106.
 dilinin bağı ğoyvermeg 107.
 yüreğinin başı ağrımağ 108.
 yüreğinin yağı erimeg 109.
 yüzünün ğarası ğalmağ 110.
 başına deymedig bir mezar tahdası ğalmağ 111.
 ğulağı bilem terlememeg 112.
 tüyü bilem seyirmemeg 113.
 baş ğoşmağ 115.
 boyun ğırmağ 117.
 d.... dardmağ 118.
 ğafa ütülemez 119.
 ğanad aşmağ 121.
 ğan olmağ 122.
 göz süzmez 125.
 yüz asmağ/ endirmeg/
 düşürmeg / eymeg 128.
 ğafa padladmağ 130.
 gönül eridmez 132.
 yüreg tükedmez 134.
 yüz eğşidmez 135.
 yüz endirmeg 136.
 burun deliği ğırılmağ 137.
 deli gözü bağlamağ 139.
 ayağını bağlamağ 147.
 ayağını sekidmemeg/
 seğıdirmemeg 148.
 başını yağmağ 149.
 başını yemeg 150.
 başını yıkamağ 151.
 böğrünü delmeg 152.
 burnunu sürdmez 153.
 ciyeri yanıp ğavrulmağ 154.
 d....larını yalamağ 155.
 ğafasını ğoşğoslamağ 160.
 ayağının emeğini acımağ 165.
 boyunun ölçüsünü almağ 167.
 etiñ suyunu sığmağ 169.
 gözün pasını silmeg 171.

ayının sarı dişini 174.
 görmeg
 dilinin altındaki bağlayı
 çıkardmağ 175.
 ağzına sışmağ 177.
 ağzına yanmağ 178.
 bağazına düvümlemeg 179.
 başına binmeg 180.
 başına ğışlamağ/ ğıllaslamağ 182.
 başına kağmağ 183.
 başına yığmağ 185.
 ğanına girmeg 186.
 gölgesine basmağ 188.
 gözüne sışmağ 191.
 s...ine sallamamağ 192.
 üsdüne açılmağ 193.
 üsdüne çullanmağ 194.
 üsdüne sışmağ 195.
 üsdüne sinmeg 196.
 sırtından silkelemeg 200.
 enseden kesmeg 201.
 altın a...dan, gümüş s...den
 doğmağ 206.
 beş böğründen çadlamağ 207.
 beş böğründen vurulmağ 208.
 bir barmağda oynadmağ 209.
 baş baş yıkayıb sermeg 219.
 ğafa dikib gidmez 223.
 ğuyruğ sallayıb gidmez 228.
 kelle ciyer oğğalamağ 234.
 yüzünü aka çıkarmağ 235.
 ağızlara sakız olmağ 236.
 ağzında bağla/ boğ
 ıslanmamağ 237.
 bağazına can bilem
 olamamağ 238.
 ciyerine daş basmağ 240.
 ciyerine daş kağmağ 241.
 g...üne arğoşilo/ nişadır
 sürmeg 242.
 g...üne ateşli odun soğmağ 243.
 g...üne barmağ admağ I 244.
 g...üne kına yağmağ 245.
 s...de kemig aramağ 249.

yüze gülüb bıyığa osurmağ 255.
 yüze yüze ğuyruğuna gelmez 256.
 yüze yüze ğuyruğuna gelmez 256.
 edlerini dilim dilim
 doğramağ 257.
 ağı bokuna ğarışmağ 259.
 ayağı daşa dakılmağ 260.
 ayağı düze basmağ 261.
 daşşāğları bardağ olmağ 264.
 dişleri kemane çalmağ 267.
 g...ü dil bağlamağ 270.
 g...ü sakız çiyemeg 273.
 g...ü üç buçuğ admağ 274.
 g...ü zil bağlamağ 275.
 g...ü zil çalmağ 276.
 gözleri cam kesmeg 277.
 midesi zil çalmağ 279.
 suratı dokuzu beş geşmeg 280.
 yüreyi şehriye kesmeg 282.
 gözleri armud gibin atılmağ 284.
 g...üne şab soğsa da gene
 olmamağ 289.
 g...üne şab sürseler da gene
 hayır edmemeg 290.
 bıyığının bir telini balta
 kesmemeg 291.
 burnuna boğlu sirtiynan
 yetişememeg 293.
 g...ünü yırtıp başına şafğa
 geymeg 303.
 başına darağ, g...üne y...
 aramağ 306.
 başınan göğü, s...inan dün-
 yayı diremeg 307.
 eşēği s...iynan, deveyi
 havurduynan yemeg 309.
 pireyi gözünden, deveyi
 dizinden vurmağ 311.
 Ağı dokuz ğarış havada 315.
 Ayağı benzinde 317.
 Bed beñiz sarı leymon 318.
 Burnuna ğadar dolu 320.
 Dişine ğörem II 321.
 Ğarnı şifid çarşısı 328.
 İki eli bir daş altında 331.

İki yüzlünün biri 332.
 Körün da isdediği iki göz
 335.
 Tüyleri biz biz 337.
 Yüzünden düşen biş parça
 339.
 Gözünün anbarı yoğdur 341.
 G...ünün gicisi [mi] var?
 345.
 Ağzı var, bağı var 346.
 Bacağ ğadar boyu var, türlü
 türlü huyu var 347.
 Akıl marangoz, fikir cicoz
 348.

Bu guru ğafaya bir mezar
 tahdası deymedi 363.
 Kör gözleri beni körledi 364.
 G...üne [mi] düşdü? 368.
 Onuñ a...ında elegtirig [mi]
 yanar 371.
 S...iynan göğü [mü]
 diregler? 373.
 Hoşd, g...üm diğnesin seni
 374.
 Dün a... yandı, böğün [mü]
 kokusu çığdı 376.
 Gomsunun a... şişdi, ğaylesi
 sağa [mi] düşdü 377.

Hıg dedi da burnundan
 düşdü 378.
 S...inde bir parça nor gördü
 da g...ünü Cıkko'nun mandı-
 rası zanneddi/ S...inin ucun-
 da bir parça nor gördü da
 g...ünü cikonun mandırası
 zanneddi 379.
 Burnunun b...una bağmaz,
 kimyonnu kebab isder 380.
 Elleri hamur ovalar, gözleri
 dana govcalar 382.
 Etim/ eti yenmez, derim/
 derisi geyilmez 383.
 S...inden bir tel düşer, deler
 deryayı geçer 385.

7. Kısaltmalar

bkz: bakınız
GA: Gaziantep ağzı
IA: Isparta ağzı
KA: Kıbrıs ağızları
Krş. karşılaştırınız

KŞA: Kırşehir ağzı
MA: Mersin ağzı
NA: Niğde ağzı
SA: Samsun ağzı
ST : Standart Türkçe

8. KAYNAKLAR

- ATABAY, Neşe ve öte. (2003), *TürkiyeTürkçesinin Sözdizimi*, Ankara: Papatya Yayıncılık.
- AKSAN, Doğan (1990), *Türk Anlambiliminin Ana Çizgileri Üzerine, Dilbilim Yazıları*, Ankara: Usem Yayınları.
- _____ (1999) *Anlambilim*, Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSOY, Ömer Asım (1978), *Deyimler Sözlüğü*. Ankara: TDK
- _____ (1996), *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I, II*. Ankara: TDK.
- BEYHAN, Ali İhsan (1997), *Yöremizden Çevremizden Deyimler ve Atasözleri*, Niğde: Başkent Niğde Vakfı Eğitim ve Kültür Yayınları.
- GÖKÇEOĞLU, Mustafa. (1999), *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- HAKERİ, Bener Hakkı (2004), *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*, Lefkoşa: Suna ve Ata Atun Mağusa Tarihini Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını 8.
- KAÇARAVA, Nana. (2006), “Türkçe’de ‘Göz’ ile Başlayan Deyimler”. *Türk Dili*. Ankara: TDK (2004), *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçe'si Sözlüğü*. Gazimağusa: Suna ve Ata Atun Mağusa Tarihini Araştırma ve Yayın Vakfı Yayını: 8.
- MALTEPE, Sadet. (1997), *Deyimlerimizin Yapısal Özellikleri*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitim Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi).
- SİNAN, Ahmet Turan. (2000), *Türkiye Türkçesi'ndeki Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi I, II*. Elazığ : Fırat Üniversitesi. (Basılmamış Doktora Tezi)
- SUBAŞI, Leyla. (1988), *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi).
- TDK. (1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK.
- TOR, Gülseren (2007), Kazakçada Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler, **Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Almatı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı; Abay Milli Devlet Pedagoji Üniversitesi ve Çukurova Üniversitesi ortak yayını**, s: 119-127.